

Taklid Kavramına Dair Tartışmalardan Biri Olarak Mezhepler Arasında İntikâl Meselesi

Ahmet AYDIN*

Özet

Bu çalışma taklid kavramı bağlamında ele alınan mezhepler arasında intikâl meselesini incelemektedir. İntikâl, mukallidin bir meselede kendi imamı dışında bir imamı taklid etmesini ifade eden kavramdır. Bu çalışmanın hedefi intikâl kavramını tanımlamak, intikâl için ileri sürülen şartları tespit etmek ve bu kavram temelinde bir mezhebe intisabın çerçevesini çizmeye çalışan fakihlerin yaklaşımlarını belirlemektir. Zira intikâl kavramına yönelik tartışmalar fıkıh âlimlerinin mezhep tasavvurlarının ortaya çıkarılması cihetinden önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: taklid, intikâl, intisab, telifik, ittibâu'r-ruhas, mezhep, Şürünbülâli

As One of the Discussion on the Concept of Taqlid: The Issue of Intiqâl Between Sects

Abstract

This study examines the issue of the transition (intiqal) in between sects in the context of the concept of imitation. The concept of transition is referred to muqallid who imitate someone other than his own imam. The goal of this study is to define the concept of transition, determine the terms and conditions set forth for the transition and trying to determine the understanding of faqihs who are trying to draw framework of becoming member of a sect (intisab) on the basis of this concept. Since the debate about the concept of transition it is important in account of the discovery of sectarian ideas of the scholars of fiqh.

Keywords: taqlid, transition (intiqal), intisab, talfiq, ittibau'r-ruhas, sects (madhab), Shurunbulâli

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmetydin@gmail.com

”اعلم أن العامى الصرف ليس له مذهب وإنما مذهبه فتوى المفتى“¹

Bil ki âmmînin mezhebi olmaz, onun mezhebi müftînin fetvâsıdır

Giriş

Bir mezhebe intisabı ifade eden en merkezî kavramın taklid olduğu söylenebilir. Fıkıh âlimlerinin geneli tarafından benimsenen tarife göre taklid “bir görüşü, delilini bilmeksizin kabul etmek”tir.² Mukallidin fikhî faaliyetini bir müctehidin görüşünü taklid etmek oluşturmaktadır. Mezheplerin teşekkülü ile birlikte taklidin konusunu münferid müctehidlerin görüşleri değil mezhep geleneği teşkil etmeye başlamıştır.³ Taklid fıkıh usûlü eserlerinde müstakil bir başlık altında ve furu’î fıkha dair çalışmalarda kaza ve ifta bahisleri bağlamında incelenen bir konudur. Bu kavramın mevzu edildiği cihetlerden biri mezhepler arasında intikâl meselesidir. İntikâl, mukallidin bir konuda başka bir mezhebin görüşüne uymasını ifade eden bir kavramdır. Mezheplerin teşekkülünün doğurduğu anlaşılacak bu mesele, bir mezhebi iltizâmın (intisabın) anlamının sorgulandığı müsait bir zemin olmuştur. İltizâm âmmînin bir müctehidi değil, farklı muhteva ve boyutlara sa-

- 1 Şah Veliyyullah, Ahmed b. Abdirrahim ed-Dihlevî, İkdü'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklid, (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1398/1978), s. 46. İbn Nüceym de amminin mezhebinin müftînin fetvâsından ibaret olduğunu ifade eder. Bkz. İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhim, *el-Bahru'r-râik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), II, 513.
- 2 Cüveynî ve ardından Şirâzî taklidi “قبول قول الغير من غير حجة” olarak tanımlamaktadır. Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, (Doha: Câmiatu Katar, 1978), II, 1357; Şirâzî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali, *Şerhu'l-lüma'*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî), 1988, II, 1016. Bu tarif Mâlikî ve Hanbelî usûl âlimleri tarafından da benimsenmiştir. Ebû Bekir İbn Arabî el-Mâlikî, *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-Beyârik, 1999), s. 154; İbn Saîd et-Tûfi, Necmüddin Süleymân b. Abdilkavî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravza*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), III, 250, 251. İbn Berhân bu tarifi bir harf-i cer değişikliği yaparak “قبول قول الغير بغير حجة” olarak nakleder. İbn Berhân, Ebû'l-Feth Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Vusûl ile'l-usûl*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1984), II, 361. Semânî'nin de bu kavramı “قبول قول المرء في الدين بغير دليل” olarak yakın bir ifadeyle tanımladığı görülür. Semânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâtiü'l-edille fi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), II, 340. Gazzâlî bu kavramı “قبول قول بلا حجة” olarak tarif eder. Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, *el-Mustaşfa min ilmi'l-usûl*, (Cidde: eş-Şeriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tıbaa ve'n-Neşr, ts.), IV, 139; a.gmlf., *el-Menhûl*, 2. bs., (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1980), s. 472. Mâlikî usûl âlimi İbn Cüzey'de benzer bir tarifi benimsemiştir. (قبول قول من غير دليل). İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *Takribu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, (Amman: Dâru'n-Nefâis, 2002), s. 147.
- 3 Kaya, Eyyüp Said, “Taklid”, *DİA*, XXXIX, 463-464.

hip bir bütün olan mezhebi taklidini ifade etmektedir.⁴ Fıkıh usûlü âlimleri intikâl kavramı temelinde muayyen bir mezhebi iltizâm eden mukallidin, karşılaştığı tüm meselelerde intisap ettiği mezhep ile amelinin gerekliliğini tartışmaktadır. Bu tartışmanın mezheplerin teşekkülü ile paralel olarak hicri dördüncü asırda başladığı ve modern döneme kadar sürdüğü görülmektedir. Modern dönemde intikâl kavramı bilhassa kanunlaştırma hareketlerinin temellendirileceği müsait bir zemin olarak mütalaa edilmiştir.

Bu çalışmanın hedefi intikâl kavramını tanımlamak, intikâl için ileri sürülen şartları tespit etmek ve bu kavram temelinde bir mezhebe intisabın çerçevesini çizmeye çalışan fakihlerin yaklaşımlarını belirlemektir. Farklı mezheplerin hükümleri ile amel etme düşüncesini merkeze alan telfik kavramı ile bir takım paralelliklere sahip olan intikâl kavramı, bu makalede karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmada intikâl kavramının sınırlarını çizebilmek için telfik ve intikâl kavramlarını müstakil olarak ele alması cihetinden Şürübülâli'nin (ö. 1069/1658), hakkında herhangi bir araştırmaya ulaşılamayan *el-İkdü'l-ferid li beyâni'r-râcih mine'l-hilâf fi cevâzi't-taklid*⁵ adlı risâlesi inceleme konusu edilecektir.

Fıkıh âlimlerinin intikâl kavramı temelinde mukallidin intisap ettiği mezhep ile ilişkisini tanımlamaya çalıştıkları söylenebilir. Bir mezhebe intisabın anlamı ve mezhebin mahiyeti konusundaki tasavvurlarını fıkıh âlimleri bu kavram bağlamında izhar etmektedir. Mezhep geleneği içerisinde üretilen metinlerde biza-tihi mezhep kavramının incelendiği zeminlerden biri intikâl kavramıdır. Fakihlerin mezhep tasavvurları ve bir mezhebe mensubiyete çizdikleri sınırlar onların intikâle cevaz verilip verilmeyeceği konusundaki yaklaşımlarında belirleyici olmuştur. Mezheplerin teşekkülü ile yukarıda belirtildiği üzere taklidin çerçevesi yeniden çizilmiştir. Fıkıh usûlü âlimleri intikâl kavramı ile bağlantılı olarak müctehidlerin görüşleri arasında tercih yapılmasını değil farklı mezheplerin görüşleri ile amel etmenin hükmünü tartışmaktadır.

İntikâl meselesi, mukallidin kendi imamı dışında bir imamı taklid etmesinin mümkün olup olmadığı sorusu üzerinde temerküz eder. Örneğin bu meseleyi tartışan Zerkeşi, Hanefi ve Şâfi mezhepleri gibi muayyen bir mezhebi iltizâm eden ve tüm meselelerde mezhebinin üstün olduğuna inanan bir kimsenin bir takım konularda imamına muhalif başka bir müctehidin görüşüyle amel edip edemeyeceği sorusu çerçevesinde konuyu inceler.⁶ Bir mezhebi iltizâmın, o mezhebin tüm meselelerde isâbetli ve üstün olduğuna inanmayı gerektirip gerektirmediği konusunda fakihlerin anlayışlarının tezâhürlerini, intikâl konusundaki yakla-

4 Kaya, "Taklid", *DİA*, XXXIX, 463.

5 Şürübülâli, Ebû'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Ali el-Hanefî, "*el-İkdü'l-ferid li beyâni'r-râcih mine'l-hilâf fi cevâzi't-taklid*", thk. Hâlid b. Muhammed el-'Arûsi, *Mecelletü Câmiati Ümmi'l-Kurâ*, 17: 32 (1425/2004), s. 673-768.

6 Zerkeşi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, 2. bs., (Kahire: Dâru's-Safve, 1992), VI, 320.

şimlarında görmek mümkündür. İntikâl yapmayı savunan isimlerin mezhebin bütün görüşleriyle amel edilmesi düşüncesi üzerinde temerküz eden bir mezhebe intisap anlayışını zımnen eleştirdikleri söylenebilir. Mukallidin intisap ettiği mezhebe ait hükümlerin tamamıyla amel etmesinin zorunluluğu, sözlük anlamı itibarıyla bulunduğu hal üzere kalmak ve ayrılmamak anlamlarını taşıyan *istimrâr* kavramı bağlamında tartışılmaktadır.⁷ İntikâle karşı çıkmak, intikâli savunan fıkıh âlimleri tarafından taassubun bir eseri olarak yorumlanmıştır. Örneğin İzzüddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262) dört mezhebin ortaya çıkışına kadar insanların istedikleri âlimi taklid ettiklerini belirtir. Mezheplerin teşekkülüyle birlikte, onun ifadesiyle, insanlar taklid üzere donup kalmışlar, mukallid fakihler hak olduğunu anladıkları görüşler karşısında te'vile başvurmuşlar ve mezheplerini savunmaya çalışmışlardır.⁸

İntikâl kavramının ortaya çıkışında bir mezhebe müntesip mukallidlerin sahîh bir hadise ulaşmaları halinde bu hadisle amel edip edemeyeceğine yönelik tartışmaların önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*'sinde İmâm Şâfiî'nin, sahîh bir hadise ulaşılması halinde kendi görüşünün terk edilmesini isteyen ifadesi bağlamında bu meseleyi ele alır. Ona göre Şâfiî mezhebi müntesibi bir kişi mezhebine muhalif sahîh bir hadise ulaşırsa kendisinde ictihad etme yeterliliği bulunuyor ise bu hadisle amel etmelidir. Müctehidlik derecelerinden birine erişemeyen bir mukallid ise bu rivâyeti terk etmesini gerektirecek tatmin edici bir sebep görmemesi halinde, bu rivâyete dayanan bir imamın görüşüne uyararak bu hadisle amel etmelidir. İbnü's-Salâh intikâl kavramını kullanmamakta, bu düşünceyi bir meselede sahîh hadisle amel eden imamın mezhebinin benimsemek olarak tanımlanmaktadır.⁹ İbnü's-Salâh sonrasında bu anlayış Hanbelî fıkıh âlimi İbn Hamdân (ö. 695/1295) ve Şah Veliyyullah gibi isimler tarafından benimsenmiştir.¹⁰

Farklı mezheplere mensup çok sayıda fıkıh âlimi tarafından savunulan intikâlin, vâkıada tatbik edilip edilmediği sorusu ise müstakil araştırmaların konusudur. 18. yüzyılda başta Hint alt kıtası olmak üzere İslam âlemindeki durumu değerlendiren Şah Veliyyullah yaşadığı dönemde insanların tek bir mezhebe bağlı kaldıklarını, bir meselede dahi mezhebin görüşünü terk eden mukallidin artık o mezhepten sayılmadığını söylemektedir.¹¹ Hindistan'daki Ehl-i Hadis cemaatinin

7 Örneğin bkz. Tâcüddîn es-Sübki, *Ref'u'l-hâcib*, IV, 606; İbn Emîr el-Hâc, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emiriyye, 1316/1898), III, 350; Emîr Pâdişâh, Muhammed Emin el-Hüseynî, *Teyşîru't-Tahrîr*, (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1351/1932), IV, 253; Seyyid Bey, *Medhal*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1914), s. 264.

8 İzzüddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâidü'l-kübrâ*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2000), II, 274-275.

9 İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdirrahman, *Fetâvâ ve mesâilü İbni's-Salâh*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), I, 53-59, 88-89.

10 Sıddık Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed el-Kannevci, *Zahru'l-muhtî min âdâbü'l-müftî*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), s. 136.

11 Şah Veliyyullah, Ahmed b. Abdirrahman ed-Dihlevî, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, (Haydarabad: Akademiyetü's-Şah

merkez siması Sıddık Hasan Han (ö. 1890) da dönemindeki duruma dikkati çekerek Şah Veliyyullah'ın tespitlerini destekler.¹² Benzer bir tespitte bulunan Seyyid Bey intikâl meselesinin nazariyat sahasında kaldığını, mukallidlerin mezheplerine muhalif deliller ne kadar güçlü olursa olsun mezheplerini bırakmadıklarını belirtmektedir.¹³

Modern dönemde ictihadın terviç edilmesi ve sahasının fıkıh usûlündeki çerçevesinin dışına çıkarılması ile birlikte ictihad kavramı çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Aksine modern İslam düşüncesinde kötülünen ve olumsuz bir anlam yüklenen taklid kavramına ise bu ilgiyi görmek mümkün değildir. Araştırmacıların bu konuya eğilmekte isteksiz kalmaları da bu anlayışın yansımalarındandır. İntikâl gibi taklid kavramı bağlamında ele alınan birçok mesele incelenmeye muhtaçtır. Modern öncesi dönemde telfikin ve telfik kavramı ile bağlantılı olarak ele alınan intikâl ictihad tartışmalarının yapıldığı zeminlerden biri olduğu söylenebilir. Modern dönemle birlikte ise ictihad doğrudan bu kavramı merkeze alan çalışmalarda yoğunlukla ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde, bir meselede fıkıh mezheplerinin görüşlerinden dönemin ihtiyaçlarına en uygun olanı seçme düşüncesi hem İslam dünyasının içine düştüğü durumdan kurtulması için bir çıkış kapısı hem de kanunlaştırma hareketlerine yönelik bir yöntem olarak ileri sürülmektedir. 1917'de yürürlüğe giren Hukuk-ı Âile Kararnâmesi¹⁴ bu faaliyetin ilk örneklerinden biridir.¹⁵ Bu çalışmada öncelikle intikâl kavramı telfik ve ittibâu'r-ruhas kavramları ile mukayese edilecek ardından intikâl konusundaki temel yaklaşımlar ve bu konuda ileri sürülen şartlar üzerinde durulacaktır.

I. Telfik, İttibâu'r-Ruhas ve İntikâl Kavramları

Telfik, farklı mezheplerin görüşlerinden mürekkep bir hükme ulaşmayı¹⁶ ifade eden bir kavramdır. Bu kavrama dair “iki mezhebin birleştirilmesinden oluşmuş bir şey [görüş] ile amel etmek”¹⁷, “iki mezhebi bir yere getirerek amel etmek”¹⁸ yahut da “bir meselenin hükmünü birden fazla mezhepten seçilen unsurlardan

Veliyyullah, ts.), I, 206.

12 Sıddık Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed el-Kannevci, *el-Hitta fi zikri's-Sihahi's-Sitte*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), s. 258.

13 Seyyid Bey, *Medhal*, s. 304.

14 Aydın, M. Akif, “Hukuk-ı Âile Kararnâmesi”, *DİA*, XVIII, 314-318.

15 Bkz. Zuhayli, Vehbe, “Mezhep Hükümlerinin En Kolayını Almada Kurallar”, ter. M. Nurullah Aktaş, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (2006), s. 397; Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed, “Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik”, ter. Hayreddin Karaman, *İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle* içerisinde, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), s. 186.

16 Dimyâtî, Ebû Bekir b. Muhammed Şattâ, *İânetü't-tâlibîn*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Mebniyye, ts.), IV, 219; Şürünbülâlî, “el-İkdü'l-ferid”, s. 692; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 312; Elbâni, Muhammed Said b. Abdirrahman, *Umdetü't-tahkik fi't-taklid ve't-telfik*, 2. bs., (Dimaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1997), s. 183, 213; Şafak, Ali, “İslam Hukukunda Kaynaklar-İctihad-Müctehid-Mezheb-Taklid ve Telfik Meseleleri Üzerine Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1979), s. 30.

17 İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Münhteha'l-hâlik 'ala Bahri'r-râik*, İbn Nuceym'in *el-Bahru'r-râik*'i ile birlikte, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), VI, 447.

18 İzmîrî, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, (İstanbul: Dersaadet, 1330/1912), s. 270.

yararlanarak oluşturmak¹⁹ gibi farklı tanımlara ulaşılabilir olsa da söz konusu tanımların ortak noktası telfik yoluyla farklı mezheplerden mürekkep bir hükme ulaşılmaya çalışılmasıdır. Dimyâtî, telfik neticesinde iki farklı görüşün bir araya getirilmesi ile mürekkep tek bir hakikatin neşet ettiğini belirtir.²⁰ Telfikin sadece iki mezhep arasında değil daha çok mezhebin görüşleri arasında gerçekleşmesi de mümkündür. Telfik neticesinde müctehidlerden hiçbiri tarafından ileri sürülmeyen (iki mezhep arasında yapılması halinde üçüncü) bir görüşe ulaşılmaktadır ve bu hüküm hiçbir mezhep imamına göre sahih değildir. Bu sebeple telfik bir müctehidin taklid edilmesi bağlamında değerlendirilemez. Telfik tartışmasının temelinde, mukallidin farklı mezheplerden kendisine daha az yükümlülük getiren yahut da daha kolay gelen hükümleri seçerek amel edip edemeyeceği meselesi yatmaktadır. Telfik, tek bir mesele bağlamında gerçekleştiğinden farklı meselelerde farklı mezheplerdeki ruhsatlarla amel edilmesi anlamındaki ittibâu'r-ruhas²¹ kavramından ayrılır. Şürünbülâlî, Abdülğani en-Nablûsî (ö. 1143/1731) ve Ebû Bekir b. Muhammed Şattâ ed-Dimyâtî (ö. 1302/1884) gibi telfike kesin olarak karşı çıkan fıkıh âlimleri, mukallidlerin telfike sadece kendilerine daha az yükümlülük getiren hükümleri almak için başvuracaklarını ileri sürmüşlerdir. Sedd-i zerâi delili kapsamında ruhsat hükümleriyle amel etme düşüncesinin engellenmesi gerektiği kabul edilmektedir. Zira bir kişinin nefsinin istek ve arzularına göre hareket ederek icthadlar arasında seçim yapması, hileye başvurma ve iki ruhsatı birleştirme gibi yollarla onu haramı işlemeye sevk edecektir. Mezheplerin ruhsat hükümlerinin benimsenmesi konusu bağlamında telfik meselesini tartışan Karâfi²² ve Emîr Pâdişâh²³ gibi farklı mezheplere mensup fıkıh âlimleri ise daha kolay olan hükümleri tercih etmenin Hz. Peygamber'in Sünnet'ine dayandığını ileri sürerek telfike cevaz vermektedir.²⁴

İntikâl ve telfik kavramları farklı mezheplere ait görüşler ile amel edilmesi düşüncesi üzerinde temerküz etmeleri cihetinden benzerlik arz eder. Aşağıda görüleceği üzere intikâl ile cevaz vermekle birlikte bir takım şartlar ile bunu sınırlandırmaya çalışan fıkıh âlimlerinin, intikâl ile telfiki tefrik etmeye çalıştıkları söylenebilir. Sözü edilen sınırlandırmalar yapılmaz ise intikâl telfike götüren bir vasıta haline alabilir. Bu sebeple intikâlî savunan fıkıh âlimleri telfike karşı çıktıklarını göstermek üzere bu şartlar üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Bir mukallid iki görüşle

19 Kaya, Eyyüp Said, "Telfik", *DİA*, XL, 401.

20 Dimyâtî, *İlânetü't-tâlibin*, IV, 219.

21 Kavram hakkında geniş bilgi için bkz. Hafnavî, Muhammed İbrahim, *Tabsiru'n-nücebâ bi hakikatil-icthâd ve't-taklîd ve't-telfik ve'l-iftâ*, (Kahire: Dârul-Hadis, 1995), s. 285-288; Elbânî, *Umdetü't-tahkik*, s. 215-222.

22 Karâfi, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdris, *Nefâisu'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*, (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995), IX, 3965.

23 Emîr Pâdişâh, *Teysiru't-Tahrîr*, IV, 254; Hafnavî, *Tabsiru'n-nücebâ*, s. 276.

24 Kaya, "Telfik", *DİA*, XL, 401-402; Abdülğani en-Nablûsî, "Taklid ve Telfik Konusunda Bir İnceleme", ter. Ahmet Yaşar, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI (1998), s. 214-215; Hafnavî, *Tabsiru'n-nücebâ*, s. 262, 267, 270-272, 276; Elbânî, *Umdetü't-tahkik*, s. 183, 215-222, 224-225; Dimyâtî, *İlânetü't-tâlibin*, IV, 219-220; Zuhaylî, "Mezhep Hükümlerinin En Kolayını Almada Kurallar", s. 409.

bir arada veya aynı zamanda amel etmiyor, ikinci görüş ile amel ederken birinci görüşteki hüküm ile ilgili bir netice doğmuyor ise telfikten söz edilemez. Abdestli bir kimsenin abdestin kan aldırma ile bozulmayacağı hususunda Şâfiî'nin, kadınlara dokunmanın abdeste mani olmadığı hususunda ise Ebû Hanîfe'nin görüşüyle amel ederek namaz kılması telfike dair meşhur bir örnek olarak verilmekte ve ulaşılan bu hüküm batıl sayılmaktadır.²⁵ Başın bir kısmını meshetme konusunda Şâfiî'yi taklid edip, köpeğin necis olmadığı hususunda ise Mâlik'in görüşüyle amel ederek namaz kılma telfike verilen meşhur örneklerden biridir.²⁶ Telfikin gerçekleşmesi için mukallidin iki farklı mezhebin görüşüyle aynı zamanda veya bir arada amel etmesi gerekir. Örneğin görüşlerden birine bir zamanda diğeri başka bir zamanda uyması telfik olarak adlandırılmamaktadır.²⁷ Telfik ile bir meselede Seyyid Bey'in ifadesi ile bir fiil-i mahsûsta birbirini nakzeden iki yahut da daha fazla mezhebin hükümleri yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere cem edilmektedir. Seyyid Bey, farklı meselelerde mezheplerden birinin görüşüyle amel edilmesine telfik denilmediğine işaret eder. Hazırlanan bir kanun lâyhasının farklı maddelerinde farklı mezheplerin hükümlerinden yararlanılması telfik yapmak olarak değerlendirilemez. Seyyid Bey bunun telfik zannedildiğine dikkati çekmektedir.²⁸

İzmirli İsmâil Hakkı (ö. 1946) telfikin iki türünden bahseder. Birincisi bir meselede olan telfiktir. Kan akması konusunda Şâfiî'nin, kadına dokunma hususunda ise Ebû Hanîfe'nin mezhebinin taklid edilmesi örneğinde olduğu üzere bir meselede farklı hükümlerin alınması telfikin birinci türünü oluşturur. İkincisi ise iki farklı meselede yapılan telfiktir. Farklı meselelerde mezheplerin birbirine muhalif görüşlerini taklid etmeyi İzmirli İsmâil Hakkı telfik başlığı altında işlemektedir. O, Hanefî mezhebinin Ebû Hanîfe ve İmameyn'in görüşlerinin telfikinden oluştuğu düşüncesini ileri sürerken yahut da menfaatin tazmini konusuna dair bir takım meselelerde müteahhirûn dönemi Hanefî fakihlerinin Şâfiî mezhebinin görüşüyle amel ettiklerini belirtirken telfiki, sözü edilen bu ikinci anlamda kullanmaktadır.²⁹ Farklı meselelerdeki görüşlerin bir araya getirilmesi yukarıda dikkat çekildiği üzere telfik kapsamında değerlendirilmemektedir.³⁰ Fıkıh usûlü eserlerinde bu konu mezhepler arasında intikâl kavramı altında mevzu edilmektedir.

Mukallidin mezheplerin kendisine kolay gelen ve daha az yükümlülük getiren

25 İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 270-271; Hafnavî, *Tabsiru'n-nücebâ*, s. 265; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, 2. bs., (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), s. 215-216; Şafak, "İslam Hukukunda Kaynaklar", s. 27-28; Senhûri, "Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik", s. 205; Çalıf, Halit, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, (Konya: Yediveren Yayınları, 2004), s. 225.

26 İbn Âbidîn, *Münhte'â'l-hâlik*, VI, 447-448; İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 271.

27 Senhûri, "Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik", s. 206; Zuhaylî, "Mezhep Hükümlerinin En Kolayını Almadan Kurallar", s. 409-410.

28 Seyyid Bey, *Medhal*, s. 315).

29 İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 271-275.

30 Hafnavî, *Tabsiru'n-nücebâ*, s. 266.

hükümleri ile amel etmesi meselesi fıkıh usûlü eserlerinde ittibâu'r-ruhas kavramıyla tanımlanmaktadır. Bu kavram mükellefin her bir konuda mevcut ictehadlardan daha kolay ve hafif olanları tespit ederek onların gereği ile amelini ifade eder.³¹ Telfik, ittibâu'r-ruhas ve intikâl kavramları mukallidin farklı mezheplerin hükümleri ile amelini ele almaları cihetinden benzerlik arz eder. İttibâu'r-ruhas, farklı meselelerde farklı mezheplerin görüşlerine başvurulması düşüncesini merkeze alması bakımından telfikten ayrılır.³² Zira telfik yapılırken ittibâu'r-ruhas faaliyetinin aksine bir meselede farklı mezheplerin görüşleri birleştirilerek, o mezheplerden birinin savunmadığı üçüncü bir görüş elde edilmektedir. Mezheplerin farklı meselelerdeki görüşlerinin alınması cihetinden intikâl kavramı, ittibâu'r-ruhas kavramına benzemektedir. İntikâli ve ittibâu'r-ruhası savunan âlimler, mukallidin tüm meselelerde iltizâm ettikleri mezhebin görüşleri ile amel etmesi gerektiğini düşünmemektedir. İntikâl yoluyla mezheplerin ruhsat hükümleri ile amel edilmesinin mümkün olması intikâl ve ittibâu'r-ruhas kavramları arasındaki başlıca ortak yöndür. Bu iki kavramı ayırmak üzere intikâli savunan âlimler, intikâle cevaz verilebilmesi için mukallidin ruhsat hükümleri ile amel etme gâyesi taşımasını temel şartlardan biri olarak ileri sürmüşlerdir. Mukallidin kendisine daha kolay gelen hükümler ile amel etmesine giden yolların kapatılmak istenmesi, intikâle cevaz veren âlimlerden bir kısmının ittibâu'r-ruhasa karşı çıktığına işaret etmektedir. Zira âmmînin kendisine kolay gelen ve maslahatına uygun olan görüşü seçmesi ittibâu'r-ruhasın zarurî bir unsuru iken³³ intikâl kavramı bağlamında böyle bir zaruretin öne çıkarılmasından hassasiyetle kaçınılmaktadır. Ruhsat hükümleri ile amel edilebileceğini savunan isimlerin tamamının ise intikâli mümkün gördükleri söylenebilir. İntikâl, telfik ve ittibâu'r-ruhas kavramlarının ortak özelliği ise intisabın alanının muayyen bir mezheple sınırlı olmadığı düşüncesini temel almasıdır.

İntikâl aşağıda ele alınacağı üzere fıkıh âlimleri tarafından genel kabul görmüş bir kavramdır. Usûl eserlerinde mukallidin bir mezhebi bütünüyle mi taklid edeceği yoksa muayyen meselelerde farklı mezheplerin görüşlerine uymasının mümkün olup olmadığı soruları etrafında gelişen tartışma intikâl düşüncesinin zeminini hazırlamıştır.³⁴ Bu düşünce kelime anlamı itibarıyla bir yerden başka bir yere geçmeyi ifade eden intikâl kelimesinin kavramlaşması ile ifade edilmeye başlanmıştır. İntikâl kavramının furu'î fıkıhın farklı sahalarında borcun, alacağın, bir arazi üzerindeki tasarruf yetkisinin yahut da terekenin sahibinden bir başkasına geçmesini ifade etmek üzere kullanıldığı görülür.³⁵ Bu kavramın tarihi serencâmında tespit edilebildiği kadarıyla en önemli gelişme, intikâl kavramının

31 Geniş bilgi için bkz. Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, s. 220-254.

32 Kaya, "Telfik", *DİA*, XL, 401.

33 Kaya, "Telfik", *DİA*, XL, 401.

34 Kaya, Eyyüp Said, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikihî İstidlâl*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 64.

35 Bkz. Akgündüz, Ahmet, "İntikâl", *DİA*, XXII, 353-356.

temelinde yatan düşüncenin taklidin tecezzisi kavramıyla karşılanmaya çalışılmasıdır. İntikâli savunması ile öne çıkan Şah Veliyyullah'ın, Dihlevîlik kavramı ile ifade edilen ilmî çevresinin merkez simalarından biri olan İsmâil b. Abdilğani eş-Şehîd (ö. 1831) mezkûr kavramı vaz' etmiştir. Bu kavramın ichtihadın tecezzi edebileceği düşüncesinden hareketle üretildiği anlaşılmaktadır. İsmâil eş-Şehîd muayyen bir mezhebi taklid eden mukallidin, bir meselede başka bir müctehidin görüşüyle amel edebileceği düşüncesini, ichtihadın tecezzisi gibi taklidin de tecezzi edebileceğini söyleyerek temellendirmiştir.³⁶ Onun taklidin tecezzi edebileceği düşüncesi Şah Veliyyullah'ın mezhepler arasında intikâl anlayışına dayanır.³⁷

II. İntikâlin Hükümü Konusunda Başlıca Yaklaşımlar

İntikâl konusunu, mukallidin bir mezhebe intisabını merkeze alarak iki farklı cihetten incelemek mümkündür. İntikâl tartışmasının odak noktasını, muayyen bir mezhebi iltizâm ettiğini dile getiren mukallidin, bazı meselelerde başka bir mezhep imamının görüşüyle amel etmesinin imkânı meselesi oluşturur. Bir mezhebi iltizâm etmeyen mukallidin istediği müctehidin görüşüyle amel etmesine fıkhî âlimlerinin genelinin cevaz verdiği belirtilmekte ve İbn Berhân (ö. 518/1124), Âmidî (ö. 631/1233), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), Nevevî (ö. 676/1277) ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) bu görüşü savunan isimler olarak öne çıkarılmaktadır.³⁸ İbnü'l-Hâcib, bir mezhebe intisap etmeyen mukallidin dilediği müftiden fetva istemesine karşı çıkan bir kimsenin bulunmadığını belirtirken, Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370) bu konuda icma edildiğini ileri sürmektedir.³⁹ Bir mezhebi iltizâm eden mukallidin intikâl yapması konusunda ise mezhepler arasında iki temel görüş bulunduğu söylenebilir. Birinci görüş bir mezhebi iltizâm ettiğini dile getiren mukallidin o mezhebin hilafına bir görüşle amel edemeyeceği ve amel ettiği görüşü de terk edemeyeceği yönündedir. İkinci görüştekiler ise iltizâmın diğer bir mezhebin görüşüyle amel etmeye mani olmayacağını iddia etmektedir. Söz konusu ihtilâf mukallidlerin her bir cüzî meselede mi müctehidleri taklid ettikleri yoksa bir mezhebi icmâli olarak mı taklid ettikleri konusunda taklid kavramının çerçevesinin çizilmesine yönelik yaklaşım farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

A. İltizâmın İntikâle Mâni Olacağını Savunanlar

Bir mezhebe intisabın intikâle engel olduğunu savunan isimler, mukallidlerin hak olduğuna inanarak bir mezhebi taklid ettiklerini ve bu inançları gereğince

36 İsmâil eş-Şehîd, Abdilğani ed-Dihlevî, *Tenvîru'l-ayneyn fi isbâti ref'îl-yedeyn*, (Haydarâbâd: Kütüphâne-i Âsîfiyye Serkâr Ali, 1314/1896), s. 101-102.

37 Dihlevîlik kavramı ve İsmail eş-Şehîd'in ilmî görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın, Ahmet, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 372-394, 438-454.

38 İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 271.

39 Tâcüdîn es-Sübki, *Ref'u'l-hâcib*, IV, 606.

amel ederek bir meselede başka bir mezhebin görüşüne uyamayacaklarını ileri sürmektedir. Hanefî ve Şâfiî mezhebi gibi bir mezhebi taklid eden bir âmmî, bu görüşün sahiplerine göre bir meselede başka mezhebe müntesip bir müftiden fetva isteyemez.⁴⁰ İctihadda hata-isâbet tartışması çerçevesinde başta Ebû'l-Berekât en-Nesefî olmak üzere bazı usûl âlimleri âmmînin taklid ettiği mezhebi isâbetli, diğerlerini ise hatalı kabul etmesi gerektiğini savunmaktadır. Mukallidin sadece iltizâm ettiği mezhebin görüşleri ile amel edebileceği düşüncesini fıkıh usûlü zemininde temellendiren bu yaklaşım, diğer mezhepleri hatalı görerek zımnen intikâle karşı çıkmaktadır. Muhammed b. Abdülazîm'e göre Nesefî mezkûr görüşü ile mukallidin, kendi imamının icthadına muhalefet eden bir imama tabi olamayacağını savunmaktadır.⁴¹ Zerkeşi bu görüşteki isimlerin intikâl için bir zaruret bulunmadığını savunduklarını söyler. Onlara göre intikâl, âmmînin mezheplerin ruhsat hükümleri ile amel etmesine imkân verecek ve dinin hafife alınmasına yol açacaktır.⁴²

İntikâle az sayıda ismin karşı çıktığı ifade edilmektedir.⁴³ Hanbelî usûl âlimi Ebû'l-Hasen 'Alâüddîn el-Merdâvî (ö. 885/1480), Kiyâ et-Taberî el-Herrâsî (ö. 504/1110) ve Hanbelî fakihî Ebû Abdillâh Necmüddîn Ahmed b. Hamdân (ö. 695/1295) gibi az sayıda ismin bu görüşü savunduklarını belirtir.⁴⁴ Cüveynî, mukallidin taklid ettiği ve henüz taklid etmediği meseleler arasında bir ayrıma gitmeden mukallidin başka bir müctehidi taklid edemeyeceğine hükmetmektedir. Ona göre Şâfiî'yi taklid eden bir mukallidin, daha sonra başka bir imamı taklid etmesine cevaz verilemez. Cüveynî, Kaffâl es-Sağîr olarak şöhret bulan hocası Kaffâl el-Mervezî (ö. 417/1026) ve İbn Süreyc gibi isimlerin bu görüşte olduklarını söylemektedir.⁴⁵ İbnü's-Salâh ve Nevevî de bu görüşün temsilcilerinden biri olarak Kaffâl el-Mervezî'yi zikreder. Kaffâl, mukallidin bir mezhebi hak olduğuna inanarak taklid ettiğine ve bizatihi o mezhebi tercih ettiğine dikkati çekmektedir. Ona göre intisap, âmmînin bu itikadı gereğince vefa gösterilmesi gereken bir borç olarak mütalaa edilmelidir. İntisap konusundaki bu yaklaşımı bağlamında Kaffâl, Şâfiî mezhebi müntesibi bir mukallidin Hanefî mezhebi müntesibi bir müftiden fetvâ istemeyeceğini savunarak intikâle karşı çıkmaktadır.⁴⁶ Gazzâlî'nin de mu-

40 İbn Berhân, *el-Vusûl*, II, 369-370; İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, I, 87; İbn Hamdân, Ebû Abdillah Ahmed b. Hamdân el-Harrânî, *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî*, (Dimaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380/1960), s. 71-72; Merdâvî, Ebû'l-Hasan Alâeddîn Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fi mârifetî'r-râcih mine'l-hilaf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1956), XI, 195-196; Seffârîni, Ebû'l-Avn Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *Levâmiü'l-envâri'l-behiyye ve sevâtiü'l-esrâri'l-eseriyye*, (t.y.: y.y.), II, 466; İzmîrli, *İlm-i Hilâf*, s. 271; Kaya, "Taklid", *DİA*, XXXIX, 463; Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), II, 1137; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 305, 310.

41 Muhammed b. Abdülazîm, "el-Kavlu's-sedîd Risâlesi", ter. Hayreddin Karaman, *İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle* içerisinde, (İstanbul: İz Yayınçılık, 2000), s. 81.

42 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 320.

43 Seyyid Bey, *Medhal*, s. 306.

44 Merdâvî, Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), VIII, 4089.

45 Cüveynî, *el-Burhân*, II, 1341, 1353.

46 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, I, 87; Nevevî, Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Şeref, *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî*, (D-

kallidler için bir mezhebi iltizâmın gerekli olduğunu savunduğu ve intikâle cevaz vermediği ifade edilmektedir.⁴⁷ Cüveynî'nin talebesi olan Gazzâlî âmmînin efdal olan müftînin görüşüyle amel etmesi gerektiğini ileri sürer. Buna göre Şâfiî'nin daha âlim ve onun mezhebinin daha isâbetli olduğuna inanan bir mukallid, arzuna göre ona muhalif bir mezhebin görüşüyle amel edemez. Ayrıca Gazzâlî telfiki kastederek âmmînin bir meselede kendisine daha güzel ve kolay görünen hükümleri seçerek onlarla amel etmesinin caiz olmadığını söylemektedir. Ona göre âmmî teâruz eden deliller arasında tercih yapan bir müftî gibi hareket etmelidir. Nasıl müftî zannına dayalı olarak bir tercihte bulunuyor ise mukallid de zannına göre bir tercihte bulunmalıdır.⁴⁸ Cüveynî ve Gazzâlî, yaşadıkları dönemdeki tartışmaların bir yansıması olarak mezhepler arasında tercih yapılması meselesi üzerinde durmaktadır. Her iki isim de Şâfiî mezhebinin üstünlüğünü göstermek üzere yoğun çaba sarf etmektedir.⁴⁹ Sözü edilen dönemin öne çıkan Şâfiî fıkıh âlimlerinden biri olan Şîrâzî'nin de âmmînin istediği müftîyi taklilde muhayyer olduğunu söylemekle birlikte Şâfiî'yi taklid eden kimsenin kıyâmet gününde günahattan kurtulacağını belirtmesi bu yönde bir telmih olarak değerlendirilebilir.⁵⁰

Mezheplerin teşekkülünün doğurduğu tartışmalardan biri muayyen bir mezhebi iltizâmın gerekliliği meselesidir. Fıkıh âlimleri sözü edilen iltizâmın anlamını tartışarak yukarıda ifade edildiği üzere mezhepler arasında intikâl konusunda farklı yaklaşımlar göstermişlerdir. Hicrî beşinci asırda bir mezhebi iltizâmın gerekliliğini tartışması ile öne çıkan isim Gazzâlî'nin akranı Kiyâ et-Taberî olmuştur. Kiyâ et-Taberî bir mezhebe iltizâmı savunmakta ve mukallidin ancak ictihad derecelerinden birine ulaşması halinde mezhebine muhalefet edebileceğini kabul etmektedir. Aksi halde mukallid, ruhsat hükümleri ile amel etmek için müsâit bir zemin bulacak, haram ve helâl gibi hükümler içerisinden istediğini seçerek hevâsına göre hareket edecektir.⁵¹ Tâceddîn es-Sübki, İmâm Şâfiî'nin taklid edilmesi meselesi bağlamında Cüveynî, İbnü's-Semâni, Gazzâlî ve sonrasındaki muhakkik Şâfiî fıkıh âlimlerinin âmmîler için Şâfiî'yi taklid etmenin vacip olduğunu ve âmmîlerin bu taklidlerinden dönmeyeceklerini savunduklarını belirtir.⁵² Hanbelî ve Şâfiî fıkıh âlimlerinin, mukallidin bir mezhebi iltizâm ettiği sürece o mezhebin azimet ve ruhsat hükümleri ile amel etmesi gerektiğini savundukları ve bir meselede başka bir mezhebe uymayı hoş karşılamadıkları ifade edilmektedir.⁵³

maşk: Dâru'l-Fikr, 1998), s. 75.

47 Şinkitî, Seyyidî Abdullah b. İbrâhim, *Neşrü'l-bunûd*, (Rabat: Neşrüt-Türâsî'l-İslâmî, ts.), II, 348; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 306.

48 Gazzâlî, *el-Mustasfa*, IV, 154.

49 Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl*, s. 62-63.

50 Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II, 1038.

51 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Kitâbu'l-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb*, (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1974), I, 93; a.gmlf., *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî*, s. 76.

52 Tâcüdîn es-Sübki, *Ref'u'l-hâcib*, IV, 607; a.gmlf., *Men'u'l-mevâni' an Cem'i'l-Cevâmi'*, (Beirut: Dâru'l-Beşâirî'l-İslâmiyye, 1999), s. 443.

53 Buhûtî, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfü'l-kma' an metni'l-İkna'*, (Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 2003), IX, 3205.

İbnü'l-Hümâm, Şâfiî mezhebinde olduğu gibi Hanefî fıkah âlimleri içerisinde de intikâle karşı çıkan bir anlayışın varlığından bahseder. İsimlerini vermediği, bu anlayışı benimseyen fıkah âlimleri bir mezhepten diğerine ictihad ve burhân yoluyla da olsa intikâl eden kişinin günaha girdiğini ve bu kimseye tazir gerektiğini ileri sürmektedir. Onlara göre ictihada ve burhâna dayalı olmayarak intikâl yapanlar ise bu cezayı daha fazla hak etmektedir.⁵⁴ İbnü'l-Hâcib, Tâceddîn es-Sübkî ve Emîr Pâdişâh (ö. 987/1579) gibi fıkah usûlü âlimleri de temsilcilerine işaret etmeden intikâle mutlak olarak cevaz vermeyen bir yaklaşımdan bahseder. Bu görüşü savunanlar, mukallidin hak olduğuna inanarak bir mezhebi taklid ettiğini söylemekte ve bu itikadı gereğince amel etmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁵ Zerkeşi'nin naklettiğine göre Mâlikî fakihî İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284) bu anlayışı savunan isimlerdendir. İbnü'l-Müneyyir mezhepleşme öncesinde herhangi bir müctehidin görüşünü taklid etmeyi isâbetli görmekte, mezheplerin teşekkülü ile birlikte ise bir mezhebi iltizâmı savunmaktadır. Mezheplerin teşekkülü öncesinde onların görüşlerinin müdevven olmadığını ve her konuda mezhep imamlarının görüşlerine ulaşılamadığını söyleyerek İbnü'l-Müneyyir bu anlayışını temellendirir.⁵⁶ Hint alt kıtasında şöhret bulan geç dönem Hanefî fakihlerinden biri olan Muhibullah el-Bihârî (ö. 1119/1707) de bu isimler arasındadır. Ona göre bir mezhebi iltizâm eden mukallid tüm meselelerde bu mezhebin görüşleriyle amel etmelidir. Çünkü iltizâm taklid ettiği müctehidin görüşlerinin hak olduğu düşüncesine dayanmaktadır. *Müsellemü's-sübût*'un şârihi Abdülalî el-Leknevî (ö. 1125/1810) onun bir mezhepten diğer bir mezhebe intikâli haram saydığını söyler. Hatta müteahhirün dönemindeki bir kısım müteşeddîd fıkah âlimi bir meselede Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine intikâl eden kimselere tazir uygulanması gerektiğini söylemişlerdir.⁵⁷

Furu'î fıkhâ dair tüm meselelerde bir mezhebi iltizâmı savunan fıkah âlimleri görüşlerini, mukallidin o mezhebin hak olduğu yönündeki inancına ve artık mezheplerin teşekkül etmiş olmasına dayandırmaktadır. Nakli delillerden elde ettikleri argümanlar ile bu anlayışlarının temellendirme yoluna ise gitmedikleri görülür. Tek bir mezhebe bağlanma düşüncesinin toplumda düzen, istikrar ve uygulama kolaylığı sağlaması ve hukuk güvenliği açısından önemine dikkat çekilmektedir. Bir toplum içinde hayatını sürdüren bireylere aynı zaman ve şartlar içerisinde bir meselede farklı hükümlerin tatbik edilmesi çeşitli sakıncalar meydana getirebilir ve kargaşaya sebebiyet verir. Bu yaklaşımın hukuk anarşisine yol açabileceği belir-

54 İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid, *et-Tahrîr fî usûlü'l-fikh*, (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1932), s. 551-552.

55 Tâcuddîn es-Sübkî, *Ref'û'l-hâcib*, IV, 606; Emir Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, IV, 253; Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 466.

56 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 319-320.

57 Abdülalî el-Leknevî, Muhammed b. Nizâmeddin Sehâlevî, *Fevâtihu'r-rahâmût bi şerhi Müsellemi's-sübût*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), II, 437-438.

tilmektedir. İslam hukuk tarihinde İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'sının* esas alınmasının teklif edilmesi gibi hukuk güvenliğinin sağlanmasına yönelik erken dönemden itibaren bir takım girişimlerin bulunduğu görülür. Bir mezhebi esas alma düşüncesini doğuran nedenlerden biri olarak da fikhî konularda bir birlik sağlanmasına duyulan ihtiyaç gösterilebilir. Mezheplerin teşekkülü ile birlikte yargı sahasında ortak bir uygulama tesis edilmesi mümkün hale gelmiştir. Öte yandan bir mezhebin ictheadlarının diğer bir mezhebin ictheadlarına göre daha üstün olduğunu gösterecek bir kıstas ise mevcut değildir.⁵⁸ İltizâmın vacip olduğunu gösteren aklî ve naklî bir delil bulunmadığından bunun câiz olduğu ifade edilmektedir. Seyyid Bey intikâle karşı çıkan isimlerin bir şeyi iltizâmın o şeyin lüzûm ve vücûbunu istilzâm ettiğini savunduklarını söyler. Bu kimseler kişinin iltizâmıyla ilzâm olunacağını kabul etmektedir. Kendisi de intikâli savunan Seyyid Bey, iltizâm ve taahhüt edilen bir şeyin yerine getirilmesi gerektiğini fakat bu kuralın mutlak olmadığını söylemektedir. Mukallid için vâcib olan bir mezhebi iltizâm değil bir müctehidi taklidir. Meseleye bu cihetten bakılacak olursa bir meselede bir müctehidi başka bir meselede de diğer bir müctehidi taklid etme düşüncesi izah edilebilir.⁵⁹

B. İltizâmın İntikâl Yapmaya Engel Teşkil Etmediğini Savunanlar

İntikâli savunan fıkıh âlimleri arasında iki temel yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Birincisi mukallidin taklid etmediği bir meselede başka bir mezhebin görüşüyle amel edebileceğini kabul edenler, ikincisi mukallidin amelini dikkate almaksızın bir takım şartlar ileri sürerek intikâle cevaz verenlerdir.

1. İntikâl Konusunda Mukallidin Amelini Dikkate Alanlar

İntikâl konusundaki temel tartışmanın âmmînin amel ettiği hükümlerde intikâl yapması meselesi bağlamında gerçekleştiği söylenebilir.⁶⁰ Mukallidin bir meselede mezhebinin görüşüyle amel ettikten sonra o görüşü terk edemeyeceği anlayışı usûl âlimlerinin geneli tarafından savunulmaktadır. İbn Âbidîn, Âmidî (ö. 631/1233), İbnü'l-Hâcib, İbnü'l-Hümâm, İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), Şemseddîn er-Remlî (ö. 1004/1596) ve Şürûnbülâlî (ö. 1069/1659) gibi çok sayıda usûl âliminin bu görüşte olduğunu ve Hanefî mezhebinde bu görüşün tercih edildiğini belirtir.⁶¹ Suyûtî'nin naklettiğine göre Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdürrahîm el-İsnevi (ö. 772/1370) ve Celâleddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî (ö.

58 Dönmez, İbrahim Kâfi, "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı", *Usûl*, I: 1 (2004), s. 41, 46; a.gmlf., "Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel bir Değerlendirme", *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi* içerisinde, (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2005), s. 662-663; Koca, Ferhat, "Mezhep", *DİA*, XXIX, 539-541; Kahraman, Abdullah, *Fıkıh Usûlü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), s. 369-370.

59 Seyyid Bey, *Medhal*, s. 298, 306.

60 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 324.

61 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 320-322; Emir Padişah, *Teysiru't-Tahrîr*, IV, 253-255; İbn Âbidîn, *Münhte'hal-hâlik*, VI, 447.

864/1459) de bu görüşü savunmaktadır.⁶²

Ameli kıstas kabul eden fıkıh âlimleri, söz konusu mesele için mukallidin, mezhebinin görüşüyle amel etme hususunda kendisini iltizâm ettiğini ileri sürer.⁶³ Zerkeşi isimlerini vermeden intikâl konusunda mukallidin bir mezhebi iltizâm etmeyen bir âmmî gibi değerlendirilmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdan bahsedebilir. Buna göre âmmî mezhep imamının görüşüyle amel ettiği durumlarda başka bir imamı taklid edemez. Amel etmediği tüm meselelerde onun diğer imamların kavilleri ile amel etmesi hususunda bir engel bulunmamaktadır.⁶⁴

Amel kriterini benimseyen âlimler arasında mukallidin taklid ettiği mesele ile yeniden karşılaşması halinde başka bir mezhebin görüşü ile amel edip edemeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bu konuda fıkıh âlimleri arasında mukallidin taklid ettiği muayyen meseleden yahut da taklid ettiği mezhebin bu konudaki hükmünden rücu edemeyeceğine yönelik iki farklı yaklaşım şekillenmiştir. Saffârî'nin gibi isimler amel etme kıstasını dikkate alan âlimlerin, amel edilen konuları intikâlin mevzuu dışarısında bıraktıklarını belirtmektedir.⁶⁵ Aksine Şürûnbülâlî ise fıkıh âlimlerinin amel ile bizatihi amel edilen meseleyi kastettiklerini savunmakta ve mukallidin bir daha aynı mesele ile karşılaşması durumunda intikâl yapabileceğini ileri sürmektedir. Bu duruma, balığ olmuş bir kızı Hanefî mezhebine göre velisinin iznini almadan nikâhlayan bir kimsenin, geri dönerek Şâfiî mezhebine göre velisinin iznine başvurarak nikâhlamak istemesi örnek verilmektedir. Muayyen bir hadisede bir görüş ile amel ettikten sonra rücu ederek başka bir mezhebin görüşüyle amel edilmesine yukarıda işaret edildiği üzere cevaz verilmemektedir. Sözü edilen kişinin eşinin vefât etmesi ve bu kimsenin yeniden evlenmek istemesi durumunda hangi mezhebe uyması gerektiğinde ihtilaf edilmiştir.⁶⁶ Burada muayyen hadisedeki hükmün kastedilmesi halinde bu mesele ile yeniden karşılaşan mukallidin başka bir mezhebe uyması mümkündür. Aşağıda görüleceği üzere Âmidî ve İbnü'l-Hâcib gibi isimlerin görüşleri tartışmanın her iki tarafını destekleyecek biçimde yorumlanmıştır. Sözü edilen isimlerin mukallidin aynı mesele ile yeniden karşılaşması halinde intikâl yapmaları konusunu tasrih etmedikleri görülmür. Şemseddin er-Remlî (ö. 1004/1596) de mukallidin bizatihi amel ettiği meseleden rücu edemeyeceğini ileri sürerken, Celâleddin el-Mahallî⁶⁷, Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1449) ve Molla Ferrûh gibi âlimler ise mukallidin bir daha bu konuda baş-

62 Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, *el-Hâvi li'l-fetâva*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), s. 295.

63 Mahallî, Ebû Abdillâh Celâleddin Muhammed b. Ahmed, *el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem'i'l-Cevâmî'*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), II, 405; Şinkîti, *Neşrü'l-bunûd*, II, 347.

64 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 321.

65 Seffârîni, *Levmâü'l-envâri'l-behiyye*, II, 466.

66 Seyyid Bey, *Medhal*, s. 310.

67 Şemseddin er-Remlî, Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 3. bs., (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), I, 47; İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Tuhfetü'l-muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, ts.), X, 112.

ka bir imamı taklid edemeyeceğini savunmaktadır. Söz konusu tartışma üzerinde Şürünbülâlî'nin mezkûr eseri bağlamında durulacaktır.

Âmidî bir meselede, müctehidlerden birini taklid eden bir âmmînin bu görüşü terk edemeyeceğini fakat diğer konularda başka müctehidlerden fetva isteyebileceğini savunur. Bir mezhebe intisap eden âmmî de henüz o mezhebe göre amel etmediği konularda diğer müctehidleri taklid edebilir. Buna göre iltizâm muayyen her meselede âmmînin mezhebinin görüşüyle amel etmesini gerektirmemektedir. İntisap amel edilen konularda âmmîyi ilzâm etmektedir. İltizâmın alanı ona göre âmmînin taklid ettiği hükümlerdir.⁶⁸ İbnü'l-Hâcib, âmmînin taklid ettiği görüşle ameli terk edemeyeceği konusunda görüş birliği olduğunu söylemektedir. Muayyen bir mezhebi iltizâm ettiğini dile getiren âmmînin, amel etmediği konularda başka bir mezhebin görüşünü benimseyebileceği hususunda İbnü'l-Hâcib, Âmidî ile aynı kanaattedir.⁶⁹ Zerkeşî, Âmidî ve İbnü'l-Hâcib'in bir mezhebi iltizâm eden âmmînin intikâl yapmasına cevaz verilmediği hususunda ittifak bulunduğunu söylediklerini nakletse de yukarıda görüldüğü üzere bu isâbetli bir tespit değildir.⁷⁰ İsnevî⁷¹ (ö. 772/1370) ve Emîr Pâdişâh⁷² gibi isimlerin de işaret ettiği üzere Âmidî ve İbnü'l-Hâcib bir meselede müctehidlerden birini taklid eden kimsenin başka bir müctehidi taklid edemeyeceği konusunda ittifak bulunduğunu belirtmektedir. İbn Emîr el-Hâc da Zerkeşî'nin Âmidî'nin görüşünü yanlış anladığına dikkat çeker.⁷³ Şâfiî fakihi Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî (ö. 623/1226) yukarıda arz edilen isimler gibi intisabın kişiyi ilzâm etmediğini ve tüm meselelerde bir mezhebe uymanın vacip olmadığını kabul etmektedir.⁷⁴ Râfî ve İsnevî gibi Adudüddin el-İcî⁷⁵ (ö. 756/1355), Tâcüddin es-Sübki⁷⁶ (ö. 771/1370), Şâfiî fakihi Yusûf b. İbrahim Erdebîlî (ö. 779/1377)⁷⁷ ve Şâfiî fakihi Zekerîyya el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi isimler de intikâl konusunda söz konusu yaklaşımı benimsemiştir.⁷⁸

Hanefî mezhebi içerisinde İbnü'l-Hümâm, yukarıda arz edilen isimler gibi mukallidin amel ettiği konularda başka bir müctehidi taklid edemeyeceğini ile-

68 Âmidî, Seyfeddin Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (Riyad: Dâru's-Samî'i, 2003), IV, 289-290.

69 Tâcüddin es-Sübki, *Ref'ul-hâcib*, IV, 606; Râhûnî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Mûsa, *Tuhfetü'l-mes'ûl fî şerhi Muhtasari Müntehe's-sûl*, (Dübey: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2002), IV, 302-304.

70 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 324.

71 İsnevî, Cemâlüddin Abdürrahim b. el-Hasan, *et-Temhid fî tahrîci'l-furu' ale'l-usûl*, (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1984), s. 527.

72 Emîr Pâdişâh, *Teystru't-Tahrîr*, IV, 253.

73 İbn Emîr el-Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, III, 350.

74 İbn Emîr el-Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, III, 351-352.

75 Adudüddin el-İcî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), III, 644.

76 Tâcüddin es-Sübki, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali, *Cem'u'l-Cevâmi' fî ilmi usûli'l-fîkh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), s. 123.

77 Şah Velîyyullah, *İkdü'l-cîd*, s. 53.

78 İsnevî, Cemâleddin Abdürrahim b. el-Hasan, *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vusûl*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), IV, 617-631; Zekerîyya el-Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddin Zekerîyya b. Muhammed, *Gâyetü'l-vusûl şerhi Lübbü'l-usûl*, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Arabîyyetü'l-Kübrâ, ts.), s. 161.

ri sürerek intikâli savunmasıyla öne çıkan isimlerden biridir.⁷⁹ İbnü'l-Hümâm ve sonrasında Şürünbülâli⁸⁰ intikâle mevzu olan meselelerin, bilhassa taklid edilen ve kendileriyle amel edilen meselelerin oluşturduğu tespitini yapmaktadır. İbnü'l-Hümâm mukallidin bir mezhebi taklid ettiğini söylemesinin genel bir ifade olduğunu, kişinin aslında taklid edeceği tüm hususları bilmediğini belirtir. Mukallidin bir mezhebe intisap ettiğine yönelik ifadeleri, ta'likî bir taklid yahut da bir va'ad olarak değerlendirilmelidir. Zira mukallid intisabıyla ileride bir mesele ile karşılaştığında bu mezhebin görüşüyle amel edeceğini iltizâm etmektedir. İbnü'l-Hümâm, intisabın karşılaşılan her meselede muayyen bir mezhebi iltizâm etmeyi gerektirmediğini bunun Şer'î bir dayanağının bulunmadığını kabul eder.⁸¹

İbnü'l-Hümâm sonrasında mukallidin amel ettiği meseleler dışında intikâl yapabileceğini savunması ile Hanefî mezhebi içerisinde temâyüz eden isimler İbn Emîr el-Hâc (ö. 879/1474) ve Emîr Padişâh (ö. 987/1579) olmuştur. İbn Emîr el-Hâc, insanlara kolay gelen hükümlerin tercih edilebileceğini savunmakla birlikte, telfiki kastederek bir meselede farklı mezheplerin hükümlerinin bir araya getirilerek amel edilmesine karşı çıkmaktadır.⁸² Şürünbülâli'nin⁸³ tespit ettiği üzere Emîr Padişâh, İbn Emîr el-Hâc'ın görüşlerini ihtisar etmiştir. Emîr Padişâh bir mezhebi iltizâm etmenin mukallid için farz olmadığını hatta bunun vefa gösterilmesi icab eden bir nezir olarak da değerlendirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Ona göre isâbetli olan görüş muayyen bir mezhebe intisabın kişiyi ilzâm etmeyeceği yönündedir. Emîr Padişâh mukallidin tek bir müctehidi taklid etmesini gerektiren bir nas, icma yahut da kuvvetli bir kıyas bulunmadığına dikkati çekerek bu yolla tüm konularda bir müctehidin görüşüyle ameli savunan anlayışı eleştirmektedir. Onun temel dayanaklarından biri Kudüs'teki Salâhiyye Medresesi'nin hocalarından Salâhüddîn el-'Alâî'dir (ö. 761/1359). Salâhüddîn el-'Alâî meselede intikâl yapılabileceği görüşünün çok sayıda fakih tarafından savunulduğunu belirtir.⁸⁴ Bu yaklaşım mezhep içerisinde Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî (ö. 906/1500) tarafından da kabul görmüştür.⁸⁵ İbnü'l-Hümâm ve Emîr Padişâh gibi âlimlerin eserlerinde mezhepler arasında intikâl konusu incelenmekle birlikte, genelde Hanefî usûl eserlerinde mukallidin taklidiyle ilgili meselelerin yoğun olarak tartışılmadığı söylenebilir.⁸⁶

Hanbelî mezhebi içerisinde Âmidî, İbnü'l-Hâcib ve İbnü'l-Hümâm gibi isim-

79 İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 551-552.

80 Şürünbülâli, "el-'İkdü'l-ferid", s. 701.

81 İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethü'l-kadir*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), VII, 238-239.

82 İbn Emîr el-Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, III, 351-352.

83 Şürünbülâli, "el-'İkdü'l-ferid", s. 713.

84 Emîr Padişâh, *Teyşîru't-Tahrîr*, IV, 253, 255.

85 Kirmastî, Yusuf b. Hüseyin, *el-Veciz fi usûli'l-fikh*, (Kahire: Dâru'l-Hedy, 1984), s. 218.

86 Esen, Bilal, *Hanefî Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 82.

lerin intikâl konusundaki anlayışlarının kabul gördüğü söylenebilir. Hanbelî usûl âlimi İbnü'n-Neccâr (ö. 972/1564) amel etmediği meselelerde âmmînin istediği müctehidin görüşüne uyabileceğini söylemekte ve Hanbelî mezhebi içerisinde Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih el-Makdisî'nin (ö. 763/1362) bu görüşte olduğunu belirtmektedir.⁸⁷

Modern dönemde bu meseleyi ele alan Seyyid Bey, gerek yeni ihtida eden bir kimse gerekse mezhep müntesibi mukallidler için bir mezhebi iltizâmın vacip olmadığını, bir takım meselelerde başka bir mezhebin görüşüyle amel edilebileceğini savunmaktadır. Mukallidler, mezhepleri değil müctehidleri taklid etmekle yükümlüdürler. Buna göre bir meselede bir müctehidin başka bir meselede başka bir müctehidin görüşüyle amel edilebilir. İntikâle cevaz verilmesi halinde mezheplerin kolay gelen hükümlerinin alınacağı yönündeki itirazı değerlendiren Seyyid Bey intikâlin kastî olarak dini hafife alma düşüncesiyle yapılması halinde buna izin verilemeyeceğini söyler.⁸⁸

2. Mukallidin Amel Ettiği Konuları İntikâlin Sahası Dışarısında Bırakmayanlar

İntikâle mutlak olarak izin veren az sayıda isme ulaşılabilmesi sebebiyle intikâl konusundaki tartışmanın sözü edilen şartlar çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Fıkıh âlimlerinin büyük çoğunluğu intikâl konusunda mukallidin ameli ni dikkate almaktadır. Bununla birlikte aşağıda inceleneceği üzere bir takım farklı şartlar ileri süren isimlere de ulaşılabilir. İntikâl konusunda farklı şartlar arayan âlimlerin aksine bir şart ileri sürmeden intikâle mutlak olarak izin veren isimler de bulunmaktadır. Bu yaklaşımın temsilcilerinden biri olan İbnü'l-Kayyîm el-Cevziyye, mukallidin, bir mezhebe müntesip, dilediği fakihden fetva isteyebileceğini savunur. İbnü'l-Kayyîm tek bir mezhebe bağlı kalınması konusunda Allah ve Rasûlü'nün herhangi bir mezhebe bağlı kalmayı farz kılmadığını belirtir. Bir mezhebe nazar ve istidlâl faaliyeti neticesinde sahip olunabileceğini söyleyen İbnü'l-Kayyîm mukallidin hakikatte bir mezhebi olmadığını ileri sürmektedir. Kendisinin bir mezhebe müntesip olduğunu ifade eden bir mukallid, imamının yolunu izlediğini zannetmektedir. İbnü'l-Kayyîm bilgi ve istidlâl gücüne sahip bir fakihin imamının yolundan gitmesi halinde hakikatte kendisini Hanefî ve Şâfiî olarak görebileceğini söyler. Mukallid ise bu konularda cahil olan kimsedir. İbnü'l-Kayyîm, mezhep imamlarından hiçbirinin mukallidin tek bir mezhebi iltizâm etmesi gerektiğini savunmadıklarını ve bunun bir bidat olduğunu söyler.⁸⁹ Hanbelî usûl âlimi Ebû'l-Hasen 'Alâüddîn el-Merdâvî (ö. 885/1480) İbnü'l-Kayyîm'in izin-

87 İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993), IV, 577-580.

88 Seyyid Bey, *Medhal*, s. 305-307, 310.

89 İbnü'l-Kayyîm el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir, *İ'lâmü'l-muvakkîin*, (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzi, 1423/2002), VI, 203-204.

den gitmiştir. Merdâvî, başta Hanbelî mezhebi müntesibi fakihler olmak üzere Mâlikî ve Şâfiî âlimlerinin âmmînin bir mezhebi iltizâm etmek ve tüm meselelerde bu mezhebin azimet ve ruhsat hükümlerine uymak zorunda olmadığı görüşünü savunduklarını belirtir. Âlimlerin genel kanaati intikâl yapma konusunda insanların muhayyer bırakıldıkları yönündedir.⁹⁰

Amel edilen konularda da intikâl yapılacağını savunan yaklaşımın temsilcileri arasında Suyûtî (ö. 911/1505) de sayılabilir. Suyûtî üzerine köpek pisliği bulaşan ve kendi mezhebine göre elbisesini temizleyen fakat bu pisliğin yeniden bulaşması üzerine bir daha kıyafetini temizlemek kendisine zor gelen Şâfiî mezhebi müntesibi bir kimsenin durumu bağlamında intikâl konusunu tartışır. Suyûtî, temizlik konusunda Şâfiî mezhebinin kabul ettiği diğer şartlara riâyet etmek kaydıyla bu meselede intikâl yapılabileceğini savunmaktadır. Her iki mezhebin görüşüne karşı üçüncü bir görüşle amel etmek ise batıl sayılacaktır.⁹¹ Bu konuda bir takım farklı şartlar ileri süren isimler üzerinde bir sonraki bölümde durulacaktır.

III. İntikâl İçin Aranan Şartlar

İntikâl için aranan şartlara bakıldığında bu konudaki yaklaşımları mukallidin bir mezhebin görüşüyle amelinin bir kriter olarak dikkate alınması temelinde ikiye ayırmak mümkündür. Mukallidin amelini dikkate almayan fıkıh âlimleri bir takım farklı şartlar ileri sürerek intikâlin alanını sınırlandırmaya çalışmaktadır. İntikâli savunan fıkıh âlimlerinin büyük çoğunluğu intikâl yapabilmek için mukallidin bir meselede mezhebinin görüşü ile amel etmemesini temel bir şart olarak ileri sürmüşlerdir. Fıkıh âlimleri arasındaki bu kabule işaret eden Erdebîlî mezhepte intikâlin mümkün olabilmesi için usûl âlimlerinin tek şart ileri sürdüklerini dile getirir. Bu şart mukallidin vakıada mezhebinin görüşü ile amel etmemiş olmasıdır.⁹² Zerkeşî isimlerini vermediği bazı usûl âlimlerinin amel ettikten sonra mukallidin taklid ettiği görüşü terk edemeyeceği hususunda icma bulunduğunu söylediklerini nakleder.⁹³ Seyyid Bey de bu konuda fıkıh âlimlerinin ittifak ettiklerini belirtir.⁹⁴

İntikâl konusunda ameli bir kıstas olarak dikkate almayan fıkıh âlimleri, hükümün nakzedilmesi gereken konuları dışarıda bırakarak intikâlin sahasını genişletmekte yahut da bir takım farklı şartlar ileri sürerek bu sahayı daraltmaya çalışmaktadırlar. Fıkıh âlimlerinin bu konuda ileri sürdükleri şartlarda mukallidin sadece mezheplerin kendisine kolay gelen hükümlerini tercih etme gâyesiyle buna başvurmasının önüne geçilmesine yönelik yoğun bir çaba kendisini hissettirir. Bu ko-

90 Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr*, VIII, 4086-4088.

91 Suyûtî, *el-Hâvi li'l-fetâva*, s. 295-296.

92 Erdebîlî, *el-Envâr li 'amâli'l-ibrâr*, III, 462.

93 Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr*, VI, 320-321.

94 Seyyid Bey, *Medhal*, s. 310.

nuyu tartışan Mâlikî fakihî Muhammed b. İshâk b. Ayyâş ez-Zenâtî (ö. 618/1221) intikâlin geçerli sayılabilmesi için üç temel şart ileri sürmüştür. Birincisi, farklı mezheplerin hükümleri icmaya muhalefet edecek biçimde bir araya getirilmemelidir. Mehirsiz, şâhîtsiz ve velinin izni alınmaksızın kıyılacak bir nikâhı geçerli saymak sözü edilen bu duruma bir örnektir. Ulaşılan bu hüküm, hiçbir mezhep tarafından müstakil olarak savunulmamaktadır.⁹⁵ Bu hükme, zinâyaya yol açması sebebiyle karşı çıktığı ifade edilmektedir.⁹⁶ İkinci şart, kişinin taklid ettiği müctehidin üstün olduğuna inanmasıdır. Zira körü körüne taklid caiz değildir. Üçüncüsü, intikâlin mezheplerin ruhsat hükümlerinden yararlanma gâyesiyle yapılmasıdır. Zenâtî, mezheplerin cennete ve hayra götüren yollar olduklarını, kim bu yollardan birine girerse onu maksûda ulaştıracağını ifade etmektedir.⁹⁷ Hanefî usûl âlimi İbn Emîr el-Hâc'ın bu şartları hataen Zenâtî'ye göre daha erken bir dönemde yaşamış olan Şâfiî kadısı Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil er-Ruyânî'ye (ö. 502/1108) izafe ettiği görülür.⁹⁸ Zenâtî'nin intikâl konusundaki yaklaşımı İbn Cüzey (ö. 741/1340) gibi Mâlikî usûl âlimleri tarafından kabul görmüştür.⁹⁹ Hanbelî fıkıh âlimi Seffârîni de yukarıda sözü edilen üç şartı benimsemekte ve isimlerini vermeden bu şartları muhakkik fıkıh âlimlerine izâfe etmektedir.¹⁰⁰ İbn Emîr el-Hâc İbn Dakîk el-İd'in, Ruyânî'nin intikâl için ileri sürdüğü şartlardan birincisini benimsediğini söyler. Mamafih İbn Dakîk el-İd, Ruyânî'nin kabul ettiği ikinci şartı değiştirmiştir. Kendisi intikâlin câiz olması için üç temel şart bulunduğunu kabul etmektedir. Buna göre a. Taklid edilecek hüküm farklı mezheplerin görüşlerinden icmaya muhalefet edecek biçimde bir araya getirilmemelidir, b. Taklid edilecek hüküm nakzedilmemiş olmalıdır, c. İntikâl dini hafife alan mütesâhil bir tavırla gerçekleştirilmemelidir.¹⁰¹ Zenâtî'nin şartlarından ilk ikisini benimseyen Abdullah b. İbrâhim eş-Şinkitî (ö. 1233/1819) ise son şartı değiştirerek bunun yerine İzzüddîn b. Abdisselâm gibi kâdının hükmünün nakzedilmeyeceği konularda intikâl yapılabileceği şartını getirmiştir.¹⁰²

Hanefî mezhebi içerisinde intikâl konusunda görüş beyan eden ilk isimlerden biri Kudûrî'dir. Kudûrî, Zenâtî öncesinde onun ileri sürdüğü, mukallidde bir takım meselelerde başka bir imamın görüşünün daha kuvvetli olduğu yönünde bir zan oluşması şartını benimsemiştir.¹⁰³ Abbâsî Veziri Ebû'l-Muzaffer Avnüddîn Yahya b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî de (ö. 560/1165) başka bir mezhebe

95 Karâfi, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdris, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004), s. 339.

96 Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 466.

97 Karâfi, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, s. 339; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 322.

98 İbn Emîr el-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, III, 352. Senhûrî de bu naklin hatalı olduğuna dikkati çekmektedir. Senhûrî, "Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik", s. 217.

99 İbn Cüzey, *Takribu'l-vusûl*, s. 148.

100 Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 467.

101 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 320-322; İbn Emîr el-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, III, 352.

102 Şinkitî, *Neşrü'l-bunûd*, II, 349-350.

103 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 321; Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 465.

ait bir görüşün doğru (hakk) olduğunu anlayan bir mukallidin bu görüşle amel etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İbn Hübeyre, mezhebinin görüşünün aksi yönde olduğunu söyleyerek söz konusu görüşle amel etmeyen mukallidleri şeytanın yaptırdığı putlara tapan kimselere benzetmektedir.¹⁰⁴

Şâfiî fakihi Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî¹⁰⁵ (ö. 623/1226) ve sonrasında Salâhüddîn el-'Alâî¹⁰⁶ (ö. 761/1359) iki temel durum çerçevesinde intikâl yapılacağını kabul etmektedir. Râfiî'ye göre birinci durum mukallidin taklid ettiği imamdan başka bir müctehidin ilgili konuda daha zor bir hüküm verdiğini görmesidir. Râfiî ihtiyatlı olan görüşün tercih edilmesi yönündeki kriteri bu şart ileri sürerek zımnen benimsemiştir. Bu duruma mukallidin eğer şu işi yaparsam karım üç talakla boş olsun diye yemin etmesi örnek verilmektedir. Sözü edilen fiilin bilmeyerek yahut da unutarak yapılması halinde, taklid edilen imam yeminin bozulmayacağına hükmediyorsa, mukallid onun görüşünü terk ederek talakın gerçekleştiğine hükmeden bir müctehidin görüşüyle ihtiyaten amel edebilir. Bu durumda mukallidin ihtiyaten diğer imamın görüşüyle amel etmesi müstehaptır. Salâhüddîn el-'Alâî bu şartı mukallidin taklid ettiği mezhebin dışında bir imamın görüşünün daha ihtiyatlı bulması olarak ifade etmiştir. İkinci durum mukallidin mezhep imamına muhalif, daha kuvvetli ve tercihe şayan bir delile dayanan bir görüşe ulaşması, aksine mezhep imamının ise kuvvetli bir delili olmadığını ve diğer görüşü terk etmesini gerektirecek bir itirazının da bulunmadığını görmesidir.¹⁰⁷ Salâhüddîn el-'Alâî, ikinci durum bağlamında mükelleflerin Hz. Peygamber'e itiba etmekle yükümlü olduklarına vurgu yapmakta ve mezhepte intikâli ittibanın bir vechesi olarak değerlendirmektedir. Emîr Pâdişâh, Salâhüddîn el-'Alâî'nin görüşünün Ahmed b. Hanbel ve Kudûrî'nin anlayışları ile uygunluk arz ettiğini belirtir. İbnü's-Salâh ve İbn Hamdân gibi çok sayıda isim intikâl konusunda bu yaklaşımı benimsemiştir.¹⁰⁸

Mukallidin amelini dikkate almayan yaklaşımın temsilcilerinden biri İbn Teymiyye'dir (ö. 728/1328). İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*'sında Ahmed b. Hanbel'in Hz. Peygamber dışında bir kimsenin tüm emir ve nehiyelerini yerine getirme düşüncesine karşı çıktığını belirtir. Ahmed b. Hanbel'e göre bu düşünce icmaya muhaliftir. İbn Teymiyye, Kudûrî, Zenâtî ve Râfiî gibi mukallidin bir takım meselelerde başka bir imamı daha kuvvetli bir delile dayanması durumunda intikâl yapılabileceği kanaatindedir. Mamafih onlardan farklı olarak mukallidin diğer bir mezhep imamının daha bilgili olduğunu düşünmesi sebebiyle de onun mezhebine intikâl edebileceğini savunmaktadır.¹⁰⁹ Muayyen bir mezhebi iltizâmı

104 Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 465.

105 Râfiî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed, *el-Aziz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), XII, 427.

106 Emîr Padişâh, *Teyşiru't-Tahrir*, IV, 255.

107 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 320-321.

108 Emîr Padişâh, *Teyşiru't-Tahrir*, IV, 255.

109 İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987),

vacip saymayan görüşün temsilcisi olarak İbn Teymiyye öne çıkarılmaktadır. O, bir mezhebe bağlanarak onun tüm azimet ve ruhsat hükümleri ile amel etmeye, Hz. Peygamber dışında bir kimsenin bütün emir ve nehiyelerine itaatin icmaya muhalif olması sebebiyle karşı çıkmaktadır.¹¹⁰

Yukarıda ifade edildiği üzere, intikâl konusunda bir takım şartların ileri sürülmesinin temelinde, mukallidlerin mütesâhil bir tavırla hareket etmelerinin engellenmesi düşüncesi yatmaktadır. Seffârîni bu gâyeyle âmmî için ruhsat hükümleri ile amel etmenin haram olduğunu söylemekte ve intikâle cevaz verilmesi halinde onların mezheplerin tespit ettikleri ruhsat hükümleri ile amel ederek diğer hükümleri terk edeceklerine dikkati çekmektedir.¹¹¹ Onun da belirttiği üzere mezheplerin verdikleri hükümlerden kolay olanları tercih ederek (ittibâ'u'r-ruhas) yapılacak bir intikâl işlemi fâsıklıkla eş değer kabul edilmektedir.¹¹² Süleymân et-Teymî (ö. 143/760), Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813), Ahmed b. Hanbel¹¹³ ve Ebû Ya'la el-Ferrâ¹¹⁴, İbnü'n-Neccâr¹¹⁵, İbn Hazm ve Şâtübî gibi isimler sadece ruhsat hükümleri ile amele karşı çıkmaktadırlar.¹¹⁶ İbn Abdilber âlimlerin sadece ruhsat hükümleri ile amel edilmeyeceği konusunda görüş birliğine vardığını ve buna muhalefet eden bir kişiye ulaşamadığını söyler.¹¹⁷ İbnü'n-Neccâr bu konuda icma olduğunu belirten İbn Abdilber'e dayanmakta ayrıca Ahmed b. Hanbel'den sadece ruhsat hükümleri ile amel eden kimselerin fâsık sayılacağına dair bir görüş nakletmektedir.¹¹⁸ Şevkânî'nin de bu anlayışı keskin bir dille eleştirdiği görülür.¹¹⁹

Ruhsat hükümleri ile amel edilmemesi şartı ile intikâl yapılabileceği görüşüne meyleden isimler arasında Şâfiî fakihi Zekeriyya el-Ensârî¹²⁰, Ebû Bekir b. Muhammed Şattâ ed-Dimyâtî ve Hanbelî usûl âlimi Merdâvî sayılabilir. Dimyâtî, İbn Hacer'in de bu görüşte olduğunu söyler. İbn Hacer ruhsat hükümleri ile amel etme sâikiyle hareket eden âmmîleri fâsıklıkla itham etmekte, Remlî ise onları sadece günahkâr saymaktadır. Telfikin temelinde ruhsatlar ile amel düşüncesi yattığından Dimyâtî, bu şartı telfik yapmamak olarak da ta'yin etmiştir.¹²¹ Merdâvî ruhsat

V, 556.

110 Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 465.

111 Örneğin bkz. İbn Hamdân, *Sifatü'l-fetvâ ve'l-müftî*, s. 72; Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 466.

112 Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhîr*, VI, 325-326; İbn Müflih el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1999), IV, 1562-1564; Hafnavî, *Tabsirü'n-nucebâ*, s. 285-286; Elbânî, *Umdetü't-tahkik*, s. 194; Çalış, *İslâm'da Kolaylaştırma İlkesi*, s. 222-223.

113 Âl-u İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, II, 929-931; Merdâvî, *el-İnsâf*, XI, 196; Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 466.

114 Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 466.

115 İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, IV, 577-580.

116 Çalış, *İslâm'da Kolaylaştırma İlkesi*, s. 222-224.

117 İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâleddin Yûsûf b. Abdillâh, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*, (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), II, 927; Merdâvî, *el-İnsâf*, XI, 196; Seffârîni, *Levmâiü'l-envâri'l-behiyye*, II, 466.

118 İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993), IV, 577-580.

119 Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl*, (Riyâd: Dâru'l-Fazile, 2000), II, 1109.

120 Zekeriyya el-Ensârî, *Gâyetü'l-vusûl*, s. 161.

121 Dimyâtî, *İânetü't-tâlibîn*, IV, 219-220.

hükümleri ile amel etmeyi haram saymakta ve bunu bir zındıklık alâmeti kabul etmektedir. Merdâvî, Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere çok sayıda ismin bu faaliyeti fâsıklık olarak değerlendirdiğine dikkati çeker.¹²² Merdâvî'nin mezhep içerisinde İbn Teymiyye'nin izinden gittiği anlaşılmaktadır. İbn Teymiyye, âmminin sadece ruhsat hükümlerini alma düşüncesiyle hareket etmediği sürece intikâl yapmasını mümkün görür ve dünyevî bir kazanç elde etme sâikiyle değil de dinî bir gâyeyle intikâl yapan kimselerin sevap kazanacağını kabul eder.¹²³

Mukallidin amelini dikkate almayan isimler arasında temâyüz eden İzzüddîn b. Abdisselâm, intikâl konulu meselenin dinin temel kaynaklarına muhalefeti dikkate alarak temelde intikâlin nakzedilmeyecek türdeki hükümlerde caiz olduğunu savunur. Zira nakzedilmesi gereken hükümler bâtil sayılır ve bu tür hükümler ile intikâl yoluyla amel edilemez. Şürünbülâlî'nin¹²⁴ de işaret ettiği üzere İzzüddîn b. Abdisselâm intikâl yapabilmek için, ayrıca, görüşlerin dayandıkları, delillerin birbirine yakın derece kuvvetli olması gerektiğini belirtir.¹²⁵ Yukarıda arz edilen isimlerin aksine İzzüddîn b. Abdisselâm, görüşlerin dayanaklarından birinin daha kuvvetli olması şartı yerine bu şartı zikretmiştir. Onun delili daha güçlü olan görüşle ameli savunduğu için, deliller arasında bir denkliğin bulunması halinde insanların intikâl yapmakta muhayyer olduklarını belirtme gâyesiyle bu şartı zikrettiği anlaşılmaktadır. İzzüddîn b. Abdisselâm icmaya, küllî ilkelere (*kavâid*), te'vile muhtemel olmayan nassa ve celi kıyasa muhalefet ettiği hallerde bir kâdının hükmünün nakzedileceğini söyleyerek intikâl yapılacak hükümlerin sınırlarını çizer. Karâfi de İzzüddîn b. Abdisselâm'ın izinden giderek bu görüşü benimsemekte ve ictihadî meselelere dayalı olarak kâdının hükmünün nakzolunmayacağına dikkati çekmektedir.¹²⁶

İntikâl konusunda İzzüddîn b. Abdisselâm'ın tesirinde kalan isimlerden biri Şah Veliyyullah'tır. Modern dönemin arifesi sayılan 18. yüzyılda İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde ortaya çıkan ihyâ hareketlerinden biri olarak Şah Veliyyullah'ın ihyâ düşüncesinde intikâl merkezî bir öneme sahiptir. Mezhep geleceği içerisinde kalarak ictihada vurgu yapan Şah Veliyyullah'ın fıkıh ilmi zeminindeki ihyâ düşüncesi, Hanefî ve Şâfiî mezheplerini tek bir mezhep haline getirmeye çalışma faaliyeti üzerinde temerküz eder. Söz konusu ihyâ projesini gerçekleştirmek için Şah Veliyyullah, intikâl kavramını, görüşlerini fıkıh usûlü zemininde temellendirebileceği müsait bir alan olarak görmüştür. Şah Veliyyullah geliştirdiği intisap anlayışı çerçevesinde mukallidin tüm meselelerde mezhebinin görüşleriyle amel etmesini zorunlu saymamaktadır. Sahih hadisle amele yaptığı vurgu bağla-

122 Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr*, VIII, 4090-4093.

123 Âl-u İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*, (Riyad: Dâru'l-Fazile, 2001), II, 921, 929-930.

124 Şürünbülâlî, "el-İkdü'l-ferîd", s. 714.

125 İzzüddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâidü'l-kübrâ*, II, 274.

126 Karâfi, *Nefâisu'l-usûl*, IX, 3846, 3911-3912, 3964; a.gmlf., *Şerhu Tenkihi'l-fusul*, s. 339.

mında Şah Veliyyullah, mukallidin sahih hadisle amel eden mezhebin görüşüne uymasını intikâl kavramı ile ifade eder. O, mukallidin doğrudan hadis ile amel etmesini değil, bu hadisler ile amel eden mezhebi taklid etmesini savunmaktadır.¹²⁷

Fıkıh usûlü eserlerinde mezhepte intikâl konusu, mukallidi merkeze alarak tartışılmakla birlikte, Şah Veliyyullah bu konuyu fetvada müctehid (mezhepte mütebahhir) fakih ve mukallid cihetinden iki farklı bağlamda incelemektedir. İntikâl konusunu bilhassa fetvada müctehid fakihler cihetinden incelemesi onun, dönemindeki Hanefî fıkıh âlimlerini bu seviyede görmesinin bir tezahürüdür.¹²⁸ Şah Veliyyullah mezhepte intikâl için temelde tek şart bulunduğunu kabul eder. Bu şart kâdının verdiği hükmün bozulamayacağı meselelerde intikâlin câiz olduğudur.¹²⁹ Tasrih etmese de bu şartı İzzüddin b. Abdisselâm'dan tevarüs etmiştir.¹³⁰ Şah Veliyyullah fetvada müctehidin sahih hadisle amel ettiği neticesine vardığı mutlak müctehidi, o meselede intikâl yaparak taklid edebileceği görüşündedir. Bir müctehidin sahih bir hadise muhalefet etmesi durumunda ise ictihadının nakzedileceğini söylemektedir.¹³¹ *Huccetullahi'l-bâliğa*'da bu şart ile birlikte fakihin her iki mezhebin delillerini bilmesi ve imamlarından birinin ictihadının kendisinin amel ettiği yönde olmaması şartlarının da zikredildiği görülür. İntikâl edilecek görüşün mezhep içerisinde mevcut olması halinde, bunun intikâl değil bir mezhep içi tercih faaliyeti olacağını düşündüğünden onun zikredilen son şartı ileri sürdüğü anlaşılmaktadır.¹³²

Şah Veliyyullah intikâl meselesini mukallid cihetinden de mevzu etmektedir. Mukallidin intikâlinin caiz olması için Şah Veliyyullah onun bütün meselelerde yahut bir meselede imamını taklid etmeye kesin karar vermemiş olması gerektiğini ileri sürer. Mukallidin kesin bir karara varmaksızın muayyen bir meselede başka bir müctehidin görüşüyle amel etmesi ona göre caizdir. Bu durumun taklid ettiği imama itaatsizlik sayılmayacağını, zira taklid ettiği diğer imamın o meselede onun imamı haline geleceğini söylemektedir. Mukallidin kesin bir karara varması durumunda ise Şah Veliyyullah imamının görüşüne muhalefet edemeyeceğini kabul eder ve bunu itaatsizlik (ma'siyet) sayar.¹³³ Mukallidin kesin bir karar vermesini bir kıstas olarak dikkate alan Şah Veliyyullah, bu kararın mezhep imamının hiç hata etmeyecek derecede âlim bir kimse olduğu düşüncesine dayanmasını ise eleştirmektedir. Taassup olarak gördüğü bu düşünceyi Şah Veliyyullah taklidin haram saydığı türü içerisinde değerlendirir.¹³⁴ Şah Veliyyullah intikâl konusundaki

127 Geniş bilgi için bkz. Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî*, s. 155-266.

128 Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, I, 206.

129 Şah Veliyyullah, *İkdü'l-cid*, s. 37-39.

130 Karâfi, *Nefâisü'l-usûl*, IX, 3964. Şah Veliyyullah *İkdü'l-cid*'inin başka bir bölümünde bu görüşü doğrudan İzzüddin b. Abdisselâm'a dayandırarak nakletmektedir. Şah Veliyyullah, *İkdü'l-cid*, s. 18-19.

131 Şah Veliyyullah, *İkdü'l-cid*, s. 10-11, 20.

132 Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-bâliğa*, I, 514.

133 Şah Veliyyullah, *İkdü'l-cid*, s. 42.

134 Şah Veliyyullah, *İkdü'l-cid*, s. 43.

yaklaşımıyla, Hint alt kıtasındaki Hanefî fıkıh âlimlerini kastederek dönemindeki fakihlerden ayrıldığı kanaatindedir.¹³⁵

İntikâl meselesini yukarıda arz edilen şartlar çerçevesinde değil de intikâl edilecek meselenin hükmü cihetinden tartışan isimler ise ammînin vacip hükmündeki bir görüş ile amel ettikten sonra bu konuda mübah hükmündeki bir görüşü benimseyemeyeceğini savunmaktadır. Onlara göre yasaklık hükmü terk edilerek aynı meselede mübâhlık bildiren bir hükümle intikâl yoluyla amel edilebilir. Şâfiî mezhebi müntesibi bir ammînin nikâhta velinin iznine başvurulmaması konusunda Hanefî mezhebinin görüşüyle amel etmesi bu duruma bir örnektir. Zerkeşî'nin isimlerini vermediği bu görüşü savunan âlimler ammînin bir görüşü önceden taklid etmiş yahut da terk etmiş olmasının, o meselenin mübah sayılması üzerinde bir tesirinin bulunmadığını kabul etmektedir.¹³⁶

Fıkıh âlimlerinin intikâl konusundaki yaklaşımları ictihadda hata-isâbet konusundaki temâyülleri ile irtibatlıdır. Fikhî bir meselede Allah katında muayyen bir doğrunun bulunduğunu savunarak muhattie görüşünü benimseyen âlimlerin bir kısmı yukarıda görüldüğü üzere intikâl yapabilmek için görüşü alınacak müctehidin daha faziletli ve bilgili olması yahut da daha kuvvetli bir delile dayanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹³⁷ Mamafih muhattie görüşünü benimseyen fakihlerin hepsinin bu şartları ileri sürdüğünü söylemek mümkün değildir. Bilhassa musavvibe görüşünü savunan fıkıh âlimleri cihetinden bir mezhebi taklid eden yahut da etmeyen mukallidin istediği müctehidin ve mezhebin görüşü ile amel edebileceği düşüncesinin temellendirilebileceği söylenebilir.¹³⁸

IV. Şürünbülâlî'nin *el-İkdü'l-Ferid*'i Çerçevesinde İntikâl Anlayışı

Tam adı Ebû'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Ali el-Mısri olan Şürünbülâlî (ö. 1069/1659) müteahhirün dönemi Hanefî fıkıh âlimleri içerisinde öne çıkan bir isimdir.¹³⁹ Onun 1046/1636¹⁴⁰ yılında kaleme aldığı *el-İkdü'l-ferid*'i intikâl ve telfik konularına dair şöhret bulan müstakil çalışmalardan biridir. İntikâlî savunan ve telfike şiddetle karşı çıkan Şürünbülâlî'nin bu kavramlara bakışını mezkûr risâlesi çerçevesinde incelemek intikâl kavramının sınırlarının ta'yin edilmesi cihetinden isâbetli olacaktır. Zira Şürünbülâlî, intikâl tartışmalarının tarihî serencâmında Âmidî ve İbnü'l-Hâcib gibi erken dönemde bu tartışmaya katılan isimlerin intikâl tasavvurlarının takipçileri tarafından yanlış anlaşıldığını ve yorumlandığını düşünmektedir.

135 Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, I, 207.

136 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 324.

137 Telkenaroğlu, M. Rahmi, *İctihadda İsabet ve Hata Meselesi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), s. 228.

138 İbn Hamdân, *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî*, s. 71; Merdâvî, *el-İnsâf*, XI, 195.

139 Topal, Şevket, "Şürünbülâlî", *DİA*, XXXIX, 274-275.

140 Şürünbülâlî, "el-İkdü'l-ferid", s. 723.

Mukallidin bir mezhebin görüşüyle amel ettikten sonra da başka bir mezhep imamının görüşüne uyabileceğini savunan Şürübülâlî, bir mezhebi iltizâmın kişiyi ilzâm etmediği kanaatinde. Buna göre kanın abdesti bozması konusunda daha önce Hanefî mezhebini taklid eden bir kimse sonrasında Mâlik'in görüşüne uyabilir. Şürübülâlî'nin farklı mezheplerin hükümleri ile amel etme konusundaki temel vurgusu telfik yapmaktan kaçınmaya yöneliktir.¹⁴¹ Şürübülâlî intikâl ile telfik kavramlarını tefrik etmeye yönelik yoğun bir mesâi harcamaktadır. Mezhepler arasında intikâlin bir tür telfik olarak değerlendirilemeyeceğini savunan Şürübülâlî intikâlî taklide dair bir fıkhi faaliyet olarak görmekte iken telfiki taklid ve intisabın dışarısında tutmaktadır. Onun intikâl konusundaki yaklaşımından hareketle bir takım meselelerde intikâl yapan mukallidi, müntesibi olduğu mezhebin intisap çerçevesi içerisinde değerlendirdiği söylenebilir.¹⁴²

Salâhüddin el-'Alâî'den¹⁴³ iktibasta bulunarak Şürübülâlî fıkhi âlimlerinin mukallidin bir meselede mezhebinin hilafına olan bir görüşe uyabileceğini kabul ettiklerini belirtir. ona göre mezhebe muhalif görüşler ile mukallidin henüz amel etmediği değil bizatihi amel etmiş olduğu görüşler kastedilmektedir. Şürübülâlî görüşünü İbnü'l-Hümâm'a dayandırarak intikâlin mevzuunun mukallidin taklid ettiği ve amel ettiği meseleler olduğunu söyler. Mukallidin amel ettiği bir meselede başka bir imamı taklid edemeyeceği görüşü kendisine izâfe edilen kimselerin söz konusu yaklaşımlarının Şürübülâlî isâbetli olarak anlaşılmadığı kanaatinde. Bu kimseler amel edilen konularda intikâle mutlak olarak karşı çıkmamaktadır. Aksine onlar taklid edilen hükmün tesirinin (eser) halen mevcut olması halinde başka bir mezhep imamının görüşüyle amele cevaz vermemektedir. Zira intikâl konusundaki yasak ona göre bizatihi amel edilen mesele hakkındadır, fıkhi âlimleri her zaman ve zeminde bu meselede intikâl yapılamayacağını kastetmektedir. Aynı mesele ile yeniden karşılaşılması durumunda amel edilen görüşün tesirinin devam ettiğini söylemek söz konusu değildir.¹⁴⁴ Şürübülâlî görüşünü Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibin*'ine yazılan şerhler olan İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*'¹⁴⁵ ve Şâfiî fakihî Şemseddin er-Remlî'nin (ö. 1004/1596) *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*'ına¹⁴⁶ dayandırır. Bu isimlere göre Âmidî ve İbnü'l-Hâcib, intikâlin bizatihi taklid edilen meselede yapılamayacağını kastetmektedir. Onların görüşleri bu yönde yorumlanmalıdır.¹⁴⁷

141 Şürübülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 690-692, 700, 708-710.

142 Şürübülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 707-708.

143 Emir Pâdişâh, Salâhüddin el-'Alâî'nin yukarıda arz edilen görüşüne eserinde yer vermektedir. Şürübülâlî'nin kaynakları arasında yer alan Emir Pâdişâh'ın eseri kanalıyla onun görüşüne ulaştığı anlaşılmaktadır. Bkz. Emir Pâdişâh, *Teystrü't-Tahrîr*, IV, 253.

144 Şürübülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 718.

145 İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, X, 112.

146 Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 47.

147 Şürübülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 691-694, 699, 701.

Şürünbülâlî'ye göre İbnü'l-Hümâm'ın ifadeleri de bu bağlamda anlaşılmalıdır.¹⁴⁸

Şürünbülâlî, Hâlid el-Ezherî'nin *Şerhu Cem'i'l-cevâmi'* gibi çalışmalarda İbnü'l-Hâcib'in dile getirmediği görüşlerin ona izafe edildiğinden bahseder. Mukallidin amel ettiği bir görüşü terk edemeyeceği hususunda icma bulunduğu yönündeki tespit mezkûr eserde İbnü'l-Hâcib'e izafe edilmiştir. Tâcüddin es-Sübki *Cem'u'l-cevâmi'*inde bu görüşten bahsetmez.¹⁴⁹ Amel edilen konularda intikâlî mümkün görmeyen isimler, bizatihi amel edilen meseleyi (ayn) kastetmektedir. Aksine Hâlid el-Ezherî gibi isimler ise amel edilmeyeceğine yönelik ifadeyi mutlak bir ifade olarak yorumlamışlardır.¹⁵⁰

İntikâl konusundaki yaklaşımını Şürünbülâlî, Ebû Yusûf'un uygulaması ile desteklemektedir. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye'*den yaptığı iktibasa göre Ebû Yusûf, bir hamamda gusûl abdesti alarak insanlara Cuma namazı kıldırmıştır. Namaz bittikten sonra hamamın su kuyusunda ölü bir fare bulunduğu kendisine haber verilmiş, Ebû Yusûf bunun üzerine kulleteyn miktarındaki suyu necis görmeyen Ehl-i Medine'nin görüşü ile bu hususta amel ettiğini söylemiştir. Fiilin eserin mevcut olması halinde örneğin İmâm Mâlik'in yukarıda arz edilen görüşünü taklid edip abdestin bozulmadığına hükmedilmesi durumunda Şürünbülâlî'ye göre bu kimse aynı zamanda abdestin bozulması konusunda Ebû Hanîfe'yi taklid edemez. Zira aynı meselede farklı mezheplerin görüşlerinin birleştirilmesi yoluyla mürekkep bir hükme ulaşmak telifiktir. Ulaşılan bu hüküm imamlardan hiçbirinin görüşü değildir.¹⁵¹ Şürünbülâlî'nin bu konudaki temel dayanaklarından bir diğeri Medine tarihi hakkındaki eserleri ile tanınan Ebû'l-Hasan Nureddin eş-Şerîf Ali b. Abdillâh es-Semhûdî eş-Şâfiî'dir (ö. 911/1506).¹⁵² Şürünbülâlî'nin eseri ile benzer bir ismi taşıyan *el-'İkdü'l-ferid fi ahkâmi't-taklid'*inde Semhûdî intikâlîni amel edilen konularda yapılamayacağını söylemekte ve bu hükmün aynı cinsteki diğer meselelere teşmil edilemeyeceğini ileri sürmektedir.¹⁵³

Fıkıh âlimlerinin ileri sürdükleri amel şartının nasıl anlaşılması gerektiği hususunda Şürünbülâlî sonrasında mesai sarf eden isimlerden biri Şah Veliyyullah'tır. Şah Veliyyullah mukallidin taklid ettiği hususlarda rücu edemeyeceği şartının farklı biçimlerde yorumlandığı tespitini yapar. Ona göre en isâbetli yaklaşım mukallidin bizatihi amel ettiği muayyen meselelerden geri dönemeyeceğini savunanlara âittir. Şah Veliyyullah ismini zikretmeden eserinde Şürünbülâlî'nin görüşünü¹⁵⁴ iktibas etmiştir. Mukallidin amel ettiği konuda (aynı "cins"ten olan meselelerde) bir daha başka bir mezhebe uyamayacağı yönünde mezkûr ifadenin yorumlanma-

148 Şürünbülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 718-719.

149 Bkz. Tâcüddin es-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi'*, s. 123.

150 Şürünbülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 694-695.

151 Şürünbülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 699-702, 718-720.

152 Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Semhûdî", *DİA*, XXXVI, 489.

153 Şürünbülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 695-696.

154 Şürünbülâlî, "el-'İkdü'l-ferid", s. 691.

sına ise Şah Veliyyullah karşı çıkar. Zira bu konuda âlimler arasında bir ittifak yoktur ve selef âlimleri amel ettikleri meselelerde zaman zaman mezheplerine muhalif görüşlere de uymuşlardır.¹⁵⁵

Sonuç

Mezheplerin istikrara kavuşmasının ve bunun neticesi olarak ortaya çıkan bir mezhebe intisap düşüncesinin doğurduğu tartışmalardan biri mezhepler arasında intikâl meselesidir. Mukallidin bir meselede başka bir mezhep imamının görüşüne uymasını ifade eden intikâl kavramı, âmmî-mezhep ilişkisinin sınırlarını ta'yin hususunda önemli bir yere sahiptir. Fakihlerin bir mezhebe mensubiyete çizdikleri sınırlar onların intikâle cevaz verilip verilmeyeceği konusundaki yaklaşımlarında belirleyici olmuştur.

İntikâl tek bir meselede gerçekleştiğinden iki farklı görüşün bir araya getirilmesi ile mürekkep bir hüküm oluşturmayı ifade eden telfikten ayrılmaktadır. Zira telfik neticesinde mezhep imamlarından hiçbiri tarafından savunulmayan bir görüşe ulaşılmaktadır. Bu sebeple telfik bir müctehidin taklid edilmesi bağlamında değerlendirilmemektedir. Aksine intikâl ise taklid kavramının sınırları içerisinde kalmaktadır. Bir meselede farklı mezheplerin görüşleri ile aynı zamanda amel edilmiyor ve ikinci görüş ile amel edilirken birinci görüşteki hükmün etkisi halen devam etmiyor ise telfikten söz edilemez. Fikhî faaliyet tarzı bakımından intikâl ile mezheplerin ruhsat hükümleri ile amel etmeyi ifade eden ittibâ'u'r-ruhas kavramları benzerlik arz eder. Her iki anlayışın temelinde bir meselede farklı mezheplerin hükümlerinden yararlanma düşüncesi yatar. İntikâle cevaz veren âlimler dini hafife alıp sadece ruhsat hükümleri ile amel etme gâyesiyle intikâl yapılamayacağını savunarak bu kavramı ittibâ'u'r-ruhasan ayırmaktadır. İntikâl, telfik ve ittibâ'u'r-ruhas kavramlarının ortak özelliği ise intisabın alanının muayyen bir mezheple sınırlı olmadığı düşüncesine dayanmalarındadır.

İntikâl kavramı temelinde fıkıh âlimleri bir mezhebe intisabın anlamını tartışmaktadır. Mukallidin hak olduğuna inanarak bir mezhebe intisap ettiğini ileri süren âlimler, yalnızca taklid edilen mezhebin hükümleri ile amel edilmesini iltizâmın doğurduğu vefâ gösterilmesi gereken bir borç olarak görmüşlerdir. Âmmînin taklid ettiği mezhebi isâbetli, diğerlerini ise hatalı kabul etmesi gerektiğini söyleyerek sözü edilen isimler görüşlerini ictihadda hata-isâbet tartışmaları çerçevesinde fıkıh usûlü zemininde temellendirmektedir. Bu yaklaşımın temsilcileri içerisinde intikâl yapan kimseye tazir cezası uygulanması gerektiğini ileri süren isimlere de ulaşılabilir.

İntikâlî savunan fıkıh âlimleri ise intikâle mutlak olarak cevaz verenler ve bu konuda bir takım şartlar ileri sürenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Sözü edilen

¹⁵⁵ Şah Veliyyullah, *İkdi'î-cid*, s. 38.

şartları ileri süren isimleri a. mukallidin taklid etmediği bir meselede başka bir mezhebin görüşüne uyabileceğini kabul edenler, b. mukallidin amelini dikkate almaksızın bir takım şartlar ileri sürenler olarak ikiye tefrik etmek mümkündür. Amel kriteri çok sayıda fıkıh âlimi tarafından kabul görmüş ve mukallidin intisap ettiği mezhebin görüşüyle amel ettikten sonra o görüşü terk edemeyeceği ileri sürülmüştür. Mamafih bu şartı ileri süren fıkıh âlimlerinin amel edilen konuları intikâlin mevzuu dışarısında mı bıraktıkları yoksa bizatihi amel edilen meselede mi intikâle cevaz vermedikleri tartışma konusu olmuştur. İntikâl konusundaki tartışmanın âmmînin amel ettiği hükümlerde intikâl yapması üzerinde odaklandığı söylenebilir. Mukallidin amel ettiği bir mesele ile yeniden karşılaşması halinde başka bir mezhebe uyamayacağını savunan isimlere ulaşılabilmektedir. Bu anlayışa karşı çıkan âlimler ise amel şartı ile bizatihi amel edilen muayyen meselelerin kastedildiğini düşünmektedir. Onlara göre mukallidin farklı bir zamanda aynı meselede intikâl yapması mümkündür. Sözü edilen ikinci yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden biri Şürübülâlî olmuştur. Şürübülâlî *el-İkdü'l-ferîd*'ini taklid edilen meselelerde de intikâl yapılabileceği görüşünü temellendirmek üzere kaleme almıştır.

Mukallidin amelini dikkate almayan fıkıh âlimleri ise bir takım farklı şartlar ileri sürerek intikâlin alanını sınırlandırmaya çalışmaktadır. Hükümlerin icmaya muhalefet edecek biçimde bir araya getirilmemesi, kişinin taklid ettiği müctehidin üstün olduğuna inanması, görüşlerin dayandıkları delillerin birbirine yakın derecede kuvvetli olması, intikâlin mezheplerin ruhsat hükümlerinden yararlanma gâyesiyle yapılmaması, fakihin her iki mezhebin delillerini bilmesi, intisap edilen mezhebin imamlarından birinin intikâl edilecek görüşü savunmaması gibi farklı şartların bu konuda benimsendiği görülür. Kâdınî'nin hükmünün nakzedilmeyeceği meselelerde intikâl yapılabileceği şartı İzzüddîn b. Abdisselâm tarafından ileri sürülmüş ve ardından Şâh Veliyyullah gibi isimler tarafından bu şart benimsenmiştir. Mezhep imamlarından birinin intikâl edilecek görüşü savunmaması şartını Şâh Veliyyullah kabul etmiştir. İntikâl edilecek görüşün mezhep içerisinde mevcut olması halinde bunun intikâl değil bir mezhep içi tercih faaliyeti olacağını düşündüğünden bu şartı ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. Şâh Veliyyullah ihyâ projesi bağlamında Hanefî ve Şâfiî mezheplerini birleştirme düşüncesini temellendirmek üzere intikâl kavramı üzerinde durmaktadır. İntikâl konusunu Şâh Veliyyullah fetvada müctehid ve mukallid olmak üzere iki farklı cihetten inceler. Onun fetvada müctehidin sahih hadisle amel ettiği neticesine vardığı mutlak müctehidi, intikâl yaparak taklid edebileceğini savunduğu görülür. Mukallidin ise intikâl yapabilmesi için bütün meselelerde yahut bir meselede imamını taklid etmeye kesin karar vermemiş olması gerektiğini ileri sürer. Şâh Veliyyullah bu durumun taklid edilen imama itaatsizlik sayılmayacağını, zira taklid ettiği diğer imamın o meselede mukallidin imamı haline geleceğini söylemektedir. Onun intikâl düşüncesi, ilmî çev-

resinin merkez simalarından biri olan İsmail eş-Şehîd tarafından taklidin tecezzisi kavramı ile ifade edilmiştir.

Muayyen meselelerde intikâl yapılabileceğini savunan çok sayıda fıkıh âlimine ulaşmak mümkündür. Aksine âlimler arasında Hint alt kıtası örneğinde olduğu üzere bir meselede bile başka bir mezhebin görüşüyle amel eden mukallidi iltizâm ettiği mezhebe müntesip görmeyen bir yaklaşımın da zuhûr ettiği anlaşılmaktadır. Tek bir mezhebe bağlanma düşüncesinin toplumda istikrar ve uygulama kolaylığı sağlaması ve hukuk güvenliği açısından önemine dikkat çekilmektedir. Bir toplum içinde yaşayan bireylere aynı zaman ve şartlar içerisinde bir meselede farklı hükümlerin tatbîk edilmesinin çeşitli sakıncalar doğuracağı ve kargaşaya sebebiyet verebileceği söylenebilir. Fakat öte yandan bir mezhebin icihadlarının diğer bir mezhebin icihadlarına göre daha üstün olduğunu gösterecek bir kıstas ise mevcut değildir.

Kaynakça

- Abdulğani en-Nablûsî, “Taklid ve Telfik Konusunda Bir İnceleme”, ter. Ahmet Yaşar, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI (1998), s. 201-223.
- Abdülali el-Leknevî, Muhammed b. Nizâmeddin Sehâlevî, *Fevâtihu’r-rahâmût bi şerhi Müsellemi’s-sübût*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2002).
- Abdülhay el-Leknevî, Ebû’l-Hasenât Muhammed b. Muhammed, *el-Fevâidü’l-behiyye fi terâcimi’l-Hanefiyye*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.).
- Adudüddin el-Îcî, Ebû’l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu Muhtasari’l-Müntehâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2004).
- Akgündüz, Ahmet, “İntikâl”, *DİA*, XXII, 353-356.
- Âl-u İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fi usûli’l-fikh*, (Riyad: Dâru’l-Fazile, 2001).
- Âmidî, Seyfeddin Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, (Riyad: Dâru’s-Sami’i, 2003).
- Aydın, Ahmet, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevilik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Aydın, M. Akif, “Hukuk-ı Âile Kararnâmesi”, *DİA*, XVIII, 314-318.
- Buhûtî, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfü’l-kına’ an metni’l-İkna’*, (Riyad: Âlemü’l-Kütüb, 2003).
- Cüveynî, Ebû’l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Burhân fi usûli’l-fikh*, (Doha: Câmîatu Katar, 1978).
- Çalış, Halit, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, (Konya: Yediveren Yayınları, 2004).
- Dimyâtî, Ebû Bekir b. Muhammed Şattâ, *Îânetü’t-tâlibîn*, (Mısır: el-Matbaatü’l-Mebniyye, ts.).
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı”, *Usûl*, I: 1 (2004), s. 35-48.
- Ebû Bekir İbn Arabî el-Mâlikî, *el-Mahsûl fi usûli’l-fikh*, (Beyrut: Dâru’l-Beyârik, 1999).
- Elbânî, Muhammed Saîd b. Abdirrahman, *Umdetü’t-tahkik fi’t-taklid ve’t-telfik*, 2. bs., (Dımaşk: Dâru’l-Kâdirî, 1997).
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn el-Hüseynî, *Teysiru’t-Tahrîr*, (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1351/1932).
- Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim, *el-Envâr li ‘amâli’l-ibrâr*, (Kuveyt: Dâru’z-Ziyâ, 2006).

- Esen, Bilal, *Hanefî Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl*, 2. bs., (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980).
- _____, *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl*, (Cidde: eş-Şeriketü'l-Medineti'l-Münevverve li't-Tibaa ve'n-Neşr, ts.).
- Hafnavî, Muhammed İbrahim, *Tabsîru'n-nücebâ bi hakikati'l-ictihâd ve't-taklîd ve't-telfîk ve'l-iftâ*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995).
- Haykel, Bernard, "İslâmî Mezhepleri Yok Ederek Islah Etmek: Şevkânî ve Yemen'de Onu Tenkit Eden Zeydiler", ter. Nail Okuyucu, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 15 (2010), s. 127-150.
- İbn Abdilber, Cemâleddin Yusûf b. Abdillâh, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*, (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994).
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Münhteha'l-hâlik 'ala Bahri'r-râik*, İbn Nüceym'in *el-Bahrû'r-râik*'i ile birlikte, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997).
- İbn Berhân, Ebû'l-Feth Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Vusûl ile'l-usûl*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1984).
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *Takribü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, (Amman: Dârû'n-Nefâis, 2002).
- İbn Emir el-Hâc, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emiriyye, 1316/1898).
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*, (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, ts.).
- İbn Hamdân, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hamdân el-Harrânî, *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, (Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380/1960).
- İbn Müflih el-Makdisî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Usûlü'l-fıkh*, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1999).
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm, *el-Bahrû'r-râik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997).
- İbn Saîd et-Tûfî, Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987).
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987).
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid, *et-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, (Kahire: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1932).
- _____, *Fethü'l-kadir*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003).
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir, *İ'lâmü'l-muvakkîin*, (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002).
- İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993).
- İbnü's-Salâh, Takiyyüddîn Osman b. Abdirrahman, *Fetâvâ ve mesâilü İbni's-Salâh*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986).
- İsmâil eş-Şehîd, Abdilgânî ed-Dihlevî, *Tenvîru'l-'ayneyn fî isbâti ref'î'l-yedeyn*, (Haydarâbâd: Kütüphâne-i Âsîfiyye Serkâr Ali, 1314/1896).
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdürrahim b. el-Hasan, *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vusûl*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.).
- _____, *et-Temhîd fî tahrîci'l-furu' ale'l-usûl*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984).

- İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, (İstanbul: Dersaadet, 1330/1912).
- İzzüddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâidü'l-kübrâ*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2000).
- Kahraman, Abdullah, *Fıkıh Usûlü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010).
- Karâfi, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdris, *Nefâisu'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*, (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995).
- _____, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004).
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, 2. bs., (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996).
- Kaya, Eyyüp Said, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- _____, "Taklid", *DİA*, XXXIX, 461-465.
- _____, "Telfik", *DİA*, XL, 401-402.
- Kirmastî, Yusûf b. Hüseyin, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*, (Kahire: Dâru'l-Hedy, 1984).
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Semhûdî", *DİA*, XXXVI, 489-491.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâleddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Bedrû't-tâli' fi halli Cem'i'l-Cevâmi'*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005).
- Merdâvî, Ebû'l-Hasan Alâeddîn Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilaf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1956).
- _____, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000).
- Muhammed b. Abdülazim, "el-Kavlû's-sedid Risâlesi", ter. Hayreddin Karaman, *İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle* içerisinde, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), s. 75-110.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1998).
- _____, *Kitâbu'l-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb*, (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1974).
- Râfî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed, *el-Azîz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997).
- Râhûnî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mûsa, *Tuhfetü'l-mes'ûl fi şerhi Muhtasari Münthe's-sûl*, (Dübey: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2002).
- Sakallî, Talat, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 152-154.
- Seffârîni, Ebû'l-Avn Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *Levâmiü'l-envâri'l-behiyye ve sevâtiü'l-esrâri'l-eseriyye*, (t.y.: y.y.).
- Semânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâtiü'l-edille fi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997).
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed, "Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik", ter. Hayreddin Karaman, *İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle* içerisinde, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), s. 181-229.
- Seyyid Bey, *Medhal*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1914).
- Sıddık Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî, *el-Hitta fi zikri's-Sıhahî's-Sitte*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985).
- _____, *Zahru'l-muhtî min âdâbü'l-müftî*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000).
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Hâvi li'l-fetâva*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982).
- Şafak, Ali, "İslam Hukukunda Kaynaklar-İctihad-Müctehid-Mezheb-Taklid ve Telfik Meseleleri Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1979), s. 1-36.
- Şah Veliyyullah, Ahmed b. Abdirrahim ed-Dihlevî, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, (Haydarabad: Akademiyetü'ş-Şah Veliyyullah, ts.).

- _____, İkdü'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd, (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1398/1978).
- _____, *Huccetullahi'l-baliğa*, (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 2010).
- Şemseddin er-Remli, Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 3. bs., (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003).
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl*, (Riyâd: Dâru'l-Fazîle, 2000).
- Şinkîti, Seyyidî Abdullâh b. İbrâhim, *Neşrü'l-bunûd*, (Rabat: Neşrü't-Türâsi'l-İslâmî, ts.).
- Şirâzî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali, *Şerhu'l-lüma'*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988).
- Şürübülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Ali el-Hanefî, "*el-İkdü'l-ferîd li beyâni'r-râcih mine'l-hilâf fi cevâzi't-taklîd*", thk. Hâlid b. Muhammed el-'Arûsî, *Mecelletü Câmiati Ümmi'l-Kurâ*, 17: 32 (1425/2004), s. 673-768.
- Tâcüddin es-Sübki, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali, *Cem'u'l-Cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003).
- _____, *Men'u'l-mevâni' an Cem'i'l-Cevâmi'*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999).
- _____, *Ref'u'l-hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999).
- Telkenaroğlu, M. Rahmi, *İctihadda İsabet ve Hata Meselesi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).
- Topal, Şevket, "Şürübülâlî", *DİA*, XXXIX, 274-276.
- Zekeriyya el-Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed, *Gâyetü'l-vusûl şerhi Lübbü'l-usûl*, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.).
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-muhîd fi usûli'l-fikh*, 2. bs., (Kahire: Dâru's-Safve, 1992).
- Zuhaylî, Vehbe, "Mezhep Hükümlerinin En Kolayını Almada Kurallar", ter. M. Nurullah Aktaş, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (2006), s. 397-432.
- _____, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986).